

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra politologie a evropských studií

Adéla Gajdošíková

**Srovnání genocidy ve Rwandě a Bosně
a Hercegovině z pohledu genderu**

Bakalářská práce

Vedoucí práce: prof. PhDr. Jiří Lach, M.A., Ph.D.

Olomouc 2023

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci *Komparace genocidy ve Rwandě a Bosně a Hercegovině z pohledu genderu* vypracovala samostatně a na základě uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne

.....

Poděkování

Chtěla bych poděkovat prof. PhDr. Jiřímu Lachovi, M.A., Ph.D. za odborné vedení, konzultace a za cenné rady týkající se této práce.

Obsah

Úvod	5
1 Metodologická část	8
1.1 Definice objektu a časová osa	8
1.2 Určení cíle	8
1.3 Kritéria komparace	9
2 Teoretická část	10
2.1 Genocida	10
2.1.1 Vytvoření a institucionalizace pojmu	10
2.1.2 Definice a typologie genocid	11
2.2 Gender	13
2.3 Genderocida	14
2.3.1 Vzájemný vztah genderu a genocidy	14
3 Historický kontext – Rwanda	16
3.1 Pozadí konfliktu ve Rwandě	16
3.2 Průběh genocidy	17
3.3 Motivy ke spáchání genocidy	19
4 Historický kontext – Bosna a Hercegovina	22
4.1 Válka v Bosně a Hercegovině 1992–1995	22
4.2 Masakr ve Srebrenici	23
4.3 Motivy ke spáchání genocidy	26
5 Komparace	28
5.1 Ženy jako pachatelky násilností	28
5.2 Ženy jako oběti násilností	31
5.3 Muži jako pachatelé i oběti	34
Závěr	38
Seznam literatury	40
Abstrakt	55
Abstract	56

Úvod

Genocidy jsou obrovskými tragédiemi, které mají velký dopad na společnost. Genocida ve Rwandě z roku 1994 byla jedním z nejtragičtějších masakrů nedávné historie. Konflikt byl součástí dlouhodobých etnických a politických napětí mezi dvěma hlavními etnickými skupinami ve Rwandě – Hutuy a Tutsii. Hutuové tvoří většinu obyvatel Rwandy, Tutsiové menšinu. Belgická nadvláda zde posílila etnické rozdíly a udělila oběma skupinám různé sociální postavení, což vedlo k vyvolání společenského napětí. Vlna násilí začala v dubnu 1994, kdy bylo nad Kigali, hlavním městem Rwandy, sestřeleno letadlo převážející tehdejšího rwandského prezidenta Juvénala Habyarimana, který inklinoval k hutuskému etniku. Tato událost spustila masové vyvražďování Tutsiů a umírněných Hutuů. Genocidu prováděla armáda, paramilitární organizace Interahamwe i obyčejní lidé. Účastnili se jí muži i ženy. Součástí byly hromadné vraždy, systematické znásilňování i mučení. Byla velmi pečlivě organizovaná, existovaly dokonce seznamy Tutsiů určených k zabití. Po skončení násilností byly odpovědné osoby postaveny před Mezinárodní trestní tribunál pro Rwandu a souzeny. Genocida měla dalekosáhlé následky na celý region. Byly provedeny kroky k obnově a spravedlnosti, ale následky tohoto tragického období jsou patrné ve Rwandě dodnes.

Další genocida odehrávající se v nedaleké historii byla součástí širšího konfliktu, který vypukl po rozpadu Jugoslávie. I zde se jednalo o výsledek etnického napětí, a to mezi Chorvaty, Srby a Bosňáky. Během války v Bosně a Hercegovině v letech 1992 až 1995 docházelo k mnoha hrůzám, včetně etnických čistek, válečných zločinů a masových vražd. Jednou z nejkrutějších událostí této války byl masakr ve Srebrenici, který se odehrál v červenci 1995. Srebrenica byla vyhlášena jako bezpečná zóna pod ochranou Organizace spojených národů, to ovšem nezastavilo bosenskosrbské jednotky pod vedením generála Ratka Mladiće, které překročily tuto hranici a provedly masovou exekuci tisíců bosenských Muslimů. Během několika dní bylo zavražděno kolem 8 000 bosenských Muslimů, zejména mužů a chlapců. Ženy a děti byly hromadně deportovány na jiné území pod kontrolou bosenských Srbů. Stejně jako v případě Rwandy byl vytvořen speciální Mezinárodní trestní tribunál, který odsoudil mnoho lidí za válečné zločiny, zločiny proti lidskosti a genocidu.

Tato práce se zaměřuje na srovnání těchto dvou výše popsaných genocid – ve Rwandě v roce 1994 a ve Srebrenici z roku 1995. Bude na ně pohlíženo perspektivou genderu, který byl v obou konfliktech velmi důležitý. Bude zkoumáno, jak tyto genocidy ovlivnil, tedy jaké role zde zastávaly ženy i muži v pozici pachatelů i obětí. Při srovnávání těchto událostí budou posuzovány nejen odlišnosti, ale také podobnosti v obou genocidách.

Pro tuto práci byla stanovena následující výzkumná otázka: *Jak ovlivnil gender genocidy ve Rwandě a v Bosně a Hercegovině?* V návaznosti na tuto výzkumnou otázku byly stanoveny dvě hypotézy – H1: *Gender ovlivnil genocidu ve Rwandě i genocidu v Bosně a Hercegovině* a H2: *Můžeme nalézt genderové rozdíly mezi genocidou ve Rwandě a v Bosně a Hercegovině, co se pachatelů a obětí týče.*

Práce je rozdělena do pěti kapitol. První kapitola obsahuje zvolenou metodologii, jedná se konkrétně o komparativní metodu vycházející ze zásad českého historika Miroslava Hrocha. Dále je zde stanovena definice objektu zkoumání, časové období, formulace konkrétních cílů výzkumu a popis kritéria, které bude použito k porovnávání genocidy ve Rwandě a v Bosně a Hercegovině. Druhá kapitola představuje tři stěžejní pojmy pro tuto práci. Je zde popsán pojem *genocida*, jeho vytvoření a institucionalizace, a také různé definice a typologie genocid. Druhým pojmem je gender a třetím genderocida. U posledního zmíněného pojmu je vysvětlen vzájemný vztah mezi genocidou a genderem. Třetí kapitola obsahuje informace o historickém kontextu Rwandy a o průběhu konfliktu. Je zde popsán historický vývoj Rwandy před genocidou, chronologický popis událostí během genocidy a analýza motivů vedoucí ke rwandské genocidě. Čtvrtá kapitola se věnuje Bosně a Hercegovině, vysvětluje válku v Bosně a Hercegovině, popisuje události, ke kterým došlo ve Srebrenici, a taktéž obsahuje popis motivů. Pátá kapitola už je samotná komparace, jsou zde podkapitoly věnující se roli mužů a žen v obou genocidách z pohledu pachatelů i obětí. Tato struktura poskytuje jasný rámec pro práci a umožňuje systematické zpracování informací o genocidách ve Rwandě a v Bosně a Hercegovině.

O těchto dvou konfliktech bylo publikováno značné množství literatury. V práci jsou jako primární zdroje použity zprávy Mezinárodního trestního tribunálu pro bývalou Jugoslávii, Mezinárodního trestního tribunálu pro Rwandu nebo oficiální dokumenty Organizace spojených národů, jako sekundární zdroje jsou použity odborné knihy a vědecké články. Metoda aplikovaná v této práci vychází z knižní publikace Miroslava Hrocha *Hledání souvislostí: Eseje z komparativních dějin Evropy*. V teoretické kapitole jsou pojmy vysvětleny z děl různých autorů. Termín *genocida* vytvořil Raphael Lemkin, proto jsou zde použity informace z knihy *Axis Rule in Occupied Europe* nebo z článku *Genocide as a Crime under International Law*. Dále jsou použity poznámky z děl Lea Kupera, Vahakna Dadriana, Franka Chalka a Kurta Jonassohna nebo Gregoryho H. Stantona, kteří se zabývali definicí a typologií genocid. Gender je v této práci definován britskou socioložkou Ann Oakleyovou, českým sociologem Martinem Fafejtou nebo doktorem Robertem Stollerem. V celé práci jsou citovány poznatky a informace z děl Adama Jonese, kanadského politologa, spisovatele a fotožurnalisty,

zabývajícího se studiem genderu a mezinárodních vztahů. Adam Jones se věnuje hlavně mužskému aspektu v genocidách, zdůrazňuje, že často právě muži bývají oběťmi násilí. Co se týče evaluace konfliktů, není rozdělení obětí a pachatelů podle genderu tak často bráno v potaz jako relevantní hodnocení motivů ke genocidě. Jeho díla jsou velmi přínosná zejména z důvodu, že většina studií se zaměřuje na ženy jako oběti genocid a válek a muži bývají často opomíjeni. V problematice ovšem nezůstává jednostranný a vždy pohlíží i na ženský faktor ve válkách. Hlavními citovanými díly jsou knihy *Genocide: A Comprehensive Introduction*, *Sites of Genocide* nebo akademické články *Gender and Genocide in Rwanda* či *Gender and Ethnic Conflict in Ex-Yugoslavia*. Od britského historika bývalé Jugoslávie Marka Attily Hoareho jsou použity texty *The Bosnian Genocide and the Srebrenica massacre* nebo *Towards an Explanation for the Bosnian Genocide of 1992–1995*. Jeho díla jsou pro tuto práci velmi užitečná, jelikož autor byl aktivně zapojen do dění v Bosně a Hercegovině v 90. letech, působil například jako překladatel pro konvoj s humanitární pomocí do bosenské Tuzly nebo pracoval u Mezinárodního trestního tribunálu pro bývalou Jugoslávii a podílel se na vypracování obžaloby proti Slobodanu Miloševićovi. K popisu účasti rwandských žen v genocidě sloužila například díla *Gender and Genocide in Rwanda: Women as Agents and Objects of Genocide* od Lisy Sharlach nebo *Strengthening Governance: The Role of Women in Rwanda's Transition* od Elizabeth Powley, která se zabývá politickou účastí žen v subsaharské Africe. Obě autorky se ve svých dílech soustředí pouze na ženský faktor ve válce a o mužích píšou okrajově nebo vůbec, což může být zavádějící, ale pro popis kapitoly o rwandských ženách to poskytlo dobrý faktografický základ. Jsou zde použity články z různých akademických časopisů, jako jsou *Journal of Genocide Research*, *European Journal of Population* a další. Všechny zmíněné publikace byly pro tuto práci přínosné, relevantní a poskytovaly kvalitní informační zdroje o problematice genocid a genderu. Česká díla jsou zde použita ojediněle, protože literatura zpracovávající téma popisované touto prací v českém akademickém prostředí téměř neexistuje, obzvláště co se genderu týče.

1 Metodologická část

Tato bakalářská práce z metodologického hlediska představuje komparativní případovou studii. Metoda komparace je založena na porovnávání určitého zkoumaného problému u porovnávaných jednotek, v tomto případě jsou jimi genocidy ve Rwandě a v Bosně a Hercegovině. Cílem je zjistit, zdali se porovnávané jednotky podobají, či liší (Ochrana, 2019, s. 58). Použitá komparativní metoda vychází ze zásad českého historika Miroslava Hrocha. Profesor Hroch se pokusil v šedesátých letech formulovat zásady komparativní metody jako průpravu pro celoevropsky orientovanou analýzu národovotvorných procesů, to ale ocenili pouze němečtí a rakouští historici. Úspěch zaznamenal profesor Hroch až v osmdesátých letech, kdy se komparativní metoda dostala i do oficiálně schválené vysokoškolské učebnice *Úvodu do dějepisu* (Hroch, 2018, s. 24–25).

Nejprve je nutné formulovat problém, který bude analyzován. Tato práce se zabývá komparací aspektu genderu v konfliktu ve Rwandě a v Bosně a Hercegovině – tedy jakou sehrál gender roli v jednotlivých konfliktech, jak je ovlivnil, a jaké rozdíly či podobnosti můžeme mezi oběma genocidami nalézt. Profesor Hroch stanovil čtyři zásady komparativní metody – definice objektu, určení cíle, vztah k časové ose a kritéria komparace (Hroch, 2018, s. 30–40).

1.1 Definice objektu a časová osa

Objekty komparace jsou v tomto případě již zmíněné genocidy ve Rwandě a v Bosně a Hercegovině. Tyto země jsou vzájemně odlišné, liší se geograficky i kulturně, ale v obou zemích došlo ke genocidě obyvatel s genderovým atributem. Oba konflikty sehrály důležitou roli při zohlednění genderu ve studiu genocid, který byl do té doby značně opomíjen. Zároveň se v obou případech jedná o moderní genocidy, které se odehrály v devadesátých letech.

V práci je stručně popsán historický kontext ke konfliktu ve Rwandě od vyhlášení nezávislosti v roce 1962, detailně jsou poté vysvětleny události v roce 1994, kdy probíhala samotná genocida. U bosenského případu je časová osa vymezena na válku v Bosně a Hercegovině v letech 1992–1995, masakru ve Srebrenici z roku 1992 se věnuje samostatná kapitola.

1.2 Určení cíle

Cílem práce bude zodpovědět, jak ovlivnil gender genocidy ve Rwandě a v Bosně a Hercegovině, jakou roli v těchto genocidách hrály ženy, jakou muži a jestli je mezi těmito genocidami rozdíl, případně jaký. Obecně tedy bude cílem určení shod a rozdílů mezi objekty komparace. Pro tuto práci byla stanovena následující výzkumná otázka: *Jak ovlivnil gender genocidy ve Rwandě a v Bosně a Hercegovině?* V návaznosti na tuto výzkumnou otázku byly

stanoveny dvě hypotézy – H1: *Gender ovlivnil genocidu ve Rwandě i genocidu v Bosně a Hercegovině* a H2: *Můžeme nalézt genderové rozdíly mezi genocidou ve Rwandě a v Bosně a Hercegovině, co se pachatelů a obětí týče.*

1.3 Kritéria komparace

Hlavním kritériem komparace v této práci bude gender. Tento pojem bude vysvětlen dále v práci, je ale nutné nyní zmínit, že gender lze chápat ve dvou rovinách. První rovina je biologická, kdy rozlišujeme pouze mezi mužem a ženou, na základě jejich biologického pohlaví. Druhá je sociální či kulturní rovina, která označuje osobní identitu a společenskou roli jedince a není založena na pohlaví. V této práci jsou obsaženy případy obou rovin, není zde vymezení vůči biologickému pohlaví nebo sociálnímu genderu.

2 Teoretická část

Tato kapitola vymezuje tři základní pojmy stěžejní pro celou tuto práci. Jsou jimi *genocida*, *gender* a *genderocida*.

2.1 Genocida

2.1.1 Vytvoření a institucionalizace pojmu

Pojem *genocida* byl oficiálně vytvořen v roce 1943 polským právníkem Raphaellem Lemkinem, který jej poprvé použil ve své knize *Axis Rule in Occupied Europe*. Označil tím starou praxi v moderním vývoji. Slovo *genocida* vychází ze starověkého řeckého slova *génos* (rasa, kmen) a latinského *cide* (zabíjení). Podle Raphaela Lemkina *genocida nutně nemusí znamenat okamžité zničení národa, s výjimkou případů, kdy je toho dosaženo hromadným zabíjením všech členů národa. Má spíše vyjadřovat koordinovaný plán různých akcí zaměřených na zničení podstatných základů života národních skupin s cílem vyhladit skupiny samotné. Cílem takového plánu by byl rozklad politických a sociálních institucí, kultury, jazyka, národního citění, náboženství a ekonomické existence národních skupin a zničení osobní bezpečnosti, svobody, zdraví, důstojnosti, a dokonce i životů jedinců patřících do takových skupin*. Genocida je podle Lemkina prováděna v osmi oblastech¹ a zahrnuje tak všechny aspekty života. Genocida je obecně namířena proti celku, ale jednotlivé akce s ní spojené se týkají konkrétních jedinců, kteří jsou členy utlačované skupiny (Lemkin, 1944, s. 79).

Raphael Lemkin se snažil již na konferenci o sjednocení trestního práva v Madridu roku 1933 o zařazení zničení rasových, náboženských nebo společenských skupin do mezinárodního práva (Lemkin, 1947, s. 146). Uznání se tento přístup dočkal až po druhé světové válce. K institucionalizaci termínu *genocida* došlo oficiálně 9. prosince 1948, kdy Valné shromáždění Organizace spojených národů² schválilo Úmluvu o zabránění a trestání zločinu genocidy³ (Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 1948). Tato Úmluva označuje za genocidu kterýkoliv z následujících činů spáchaných s úmyslem zcela nebo částečně zničit národní, etnickou, rasovou nebo náboženskou skupinu:

- a) *zabíjení členů skupiny;*
- b) *způsobení vážné tělesné nebo duševní újmy členům skupiny;*

¹ Jedná se o oblasti politické, společenské, kulturní, ekonomické, biologické, fyzické, náboženské a morální (Lemkin, 1944, s. 82–90).

² Dále jen OSN.

³ Dále jen Úmluva.

- c) *záměrné vnucování skupině podmínek života, které mají způsobit její úplné nebo částečné fyzické zničení;*
- d) *zavádění opatření určených k prevenci porodů v rámci skupiny;*
- e) *násilné převádění dětí ze skupiny do jiné skupiny.*

Přijetí této Úmluvy znamenalo zásadní krok v rozvoji mezinárodních lidských práv a mezinárodního trestního práva. I přesto Úmluva obsahovala nejednoznačnosti, například v definování obětí genocidy, které byly omezeny na národní, etnické, rasové nebo náboženské skupiny. Genderové a politické skupiny nebo sociální třídy nebyly vůbec zahrnuty.

V období studené války byla Úmluva částečně zapomenuta. Ke změně došlo s koncem bipolárního světového řádu. Nová mezinárodní politika zaměřená na předcházení a trestání masového násilí se projevila jmenováním mezinárodních trestních tribunálů – pro bývalou Jugoslávii v roce 1993 a pro Rwandu v roce 1994 (Resolution 827, 1993; Resolution 955, 1994). Tento vývoj měl také dopad na studium genocidy. Před rokem 1989 se genocidami zabývalo jen málo vědců a ústředním bodem oboru byl holocaust. Poté se studium genocidy postupně institucionalizovalo, největší zájem veřejnosti o genocidu vypukl v 90. letech 20. století a termín *genocida* se začal běžně a často používat (Jones, 2017, s. 63; Schaller, 2011, s. 247).

2.1.2 Definice a typologie genocid

S užíváním termínu *genocida* ale vyvstalo spoustu rozdílných názorů. Většina vědců zabývajících se genocidou se snažila vytvořit nový koncept nebo pojem nově vymezit. Vědecké přístupy začínaly u výkladu genocidy jako masové vraždy na základě etnicko-rasové identity, pokračovaly vytvářením paralelních konceptů, jako je genocidní násilí nebo genocidní masakr, a končily u používání nových konceptů, jako je *democida*, *politicida* nebo *etnocida* (Meiches, 2017, s. 38–39).

Definice Raphaela Lemkina byla uvedena v předešlé podkapitole. Do své knihy *Axis Rule in Occupied Europe* začlenil třídílnou typologii. Starověké a středověké genocidy měly za úkol úplně nebo téměř zničit národy a skupiny. Moderní genocidy zahrnovaly zničení kultury bez pokusu o fyzické vyhlazení jejích nositelů. Nacistická genocida kombinovala starověkou a moderní genocidu, kdy probíhalo vyselektování některých národů a skupin pro vyhlazení a jiných pro etnocidní asimilaci a germanizaci (Jonassohn & Chalk, 1987, s. 8).

Arménsko-americký sociolog Vahakn Dadrian definoval genocidu jako *úspěšný pokus dominantní skupiny, která má formální autoritu a/nebo převažující přístup k celkovým zdrojům moci, snížit nátlakem nebo smrtícím nátlakem počet menšinové skupiny, jejíž konečné vyhlazení je považováno za žádoucí a užitečné a jejíž příslušná zranitelnost je hlavním faktorem*

přispívajícím k rozhodnutí o genocidě (Dadrian, 1975, s. 201). Rozdělil genocidu na pět typů. U kulturní genocidy dochází k záměrnému strukturování preventivní asimilace. Latentní genocida je vedlejším produktem nebo výsledkem cílů s nezamýšlenými důsledky, jako jsou civilní úmrtí během bombardování nebo náhodné šíření nemoci během invaze. Retribuční genocida trestá menšinu, která napadá nebo ohrožuje dominantní skupinu. Utilitární genocida využívá hromadné zabíjení k získání kontroly nad ekonomickými zdroji. Posledním typem je genocida optimální. Cílem je úplné vyhlazení skupiny, jako tomu bylo u židovského holocaustu (tamtéž, s. 205–210).

Práce Lea Kupera na studiu genocidy byla nejvýznamnější od zkoumání Raphaela Lemkina (Jones, 2017, s. 63). Kuper se ve své knize *Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century* z roku 1981 řídí definicí genocidy tak, jak je uvedena v Úmluvě OSN. Tuto definici ale kritizuje za opomenutí zařadit politické skupiny na seznam chráněných skupin. Tvrdí, že v současném světě jsou politické rozdíly přinejmenším stejně významným základem pro vyhlazení jako rozdíly rasové, národnostní, etnické nebo náboženské (Kuper, 1981, s. 39).

Frank Chalk a Kurt Jonassohn kritizují zmíněnou knihu Lea Kupera ze dvou důvodů. Za prvé, absence přesné definice genocidy zahrnuje do zkoumání řadu případů, které nemají společné žádné výrazné charakteristiky. Druhý problém vidí v pluralitním charakteru společnosti, který Kuper označuje za obzvláště zranitelný vůči genocidě (Jonassohn & Chalk, 1987, s. 10). Ve své knize *The History and Sociology of Genocide* (1990, s. 23) definují genocidu jako *formu jednostranného masového zabíjení, při kterém má stát nebo jiný orgán v úmyslu zničit skupinu, která je, i členství v ní, definována pachatelem*. Typologie podle Chalka a Jonassohna klasifikuje genocidy podle motivu jejich pachatele. Těmito motivy může být eliminace skutečné nebo potenciální hrozby, šíření teroru mezi skutečnými nebo potenciálními nepřáteli, dosažení ekonomického bohatství nebo implementování víry, teorie nebo ideologie (tamtéž, s. 29).

Gregory H. Stanton, bývalý profesor výzkumu genocidy a prevence a zakladatel Genocide Watch⁴, označil genocidu za proces, který se vyvíjí v deseti fázích. Fáze nejsou lineární a často fungují současně. V každé fázi mohou preventivní opatření genocidu zastavit. Jedná se o těchto deset fází: klasifikace, symbolizace, diskriminace, dehumanizace, organizace, polarizace, příprava, persekuce, exterminace a popírání (Stanton, 1996). Tato desetistupňová škála je obecně uznávaná v odhalování genocid a genocidních praktik.

⁴ Jedná se o nevládní organizaci bojující proti genocidě. Společně s Alliance Genocide Watch vedly úsilí o ukončení genocid v mnoha zemích včetně Kosova, Súdánu, Iráku a Sýrii.

2.2 Gender

Jedná se o anglický termín přeložitelný jako *rod*, dnes se ovšem běžně používá v anglické formě (Kalnická, 2009, s. 8). K největšímu rozšíření používání tohoto slova došlo po jeho přijetí feministkami k rozlišení sociálních a kulturních aspektů od pohlaví (Haig, 2004, s. 87).

Britská socioložka Ann Oakley použila termín *gender* ve své knize *Sex, Gender and Society* v roce 1972. Podle autorky je *sex* termín biologický, jedná se tedy o rozdělení na muže a ženu. *Gender* je termín psychologický a kulturní a je většinou definován sociální situací. Na oblečení, gestikulaci, povolání a osobnosti záleží stejně jako na podobě genitálií. Také jde gender na rozdíl od pohlaví na první pohled vidět (Oakleyová, 2000, s. 121, 123).

Český sociolog Martin Fafejta označuje termínem *gender* kulturní a sociální stereotypy a očekávání, které se pojí k jednotlivým pohlavím. Gender je sociální konstrukt a jako takový se mezi společnostmi liší a lze ho sociálně měnit. Také tvrdí, že gender není příčinným následkem pohlaví, což ale je běžně ve společnosti spojováno (Fafejta, 2004, s. 30).

Předpoklady shodného pohlaví s genderem jsou obecně společností přijímány jako správné či platné. Genderové stereotypy jsou pak souhrnné popisy toho, jak má vypadat *maskulinní muž* či *femininní žena* (Renzetti & Curran, 2003, s. 20). Doktor Robert Stoller ve své knize *Sex and gender* (1984, s. 9–10) definuje gender jako *podíl maskulinity a feminity u dané osoby*. V mnoha případech jsou přítomné obě složky, ale u „normálního“ muže převládá maskulinita a u „normální“ ženy převažuje feminita.

V dnešní společnosti můžeme pozorovat, že se binární rozdělení začíná rozpadat, společnost se polarizuje ve vnímání tradičního pojetí genderu a jsou to zejména mladí lidé, kdo se snaží toto rozdělení překonat. Někdy je na to pohlíženo pozitivně, někdy je to společností považováno za deviantní či nenormální chování.

S kulturním rozdělením genderu jsou spjaty typické role pro dané pohlaví. Socioložka Lucie Jarkovská uvádí, že rozdělení genderových rolí ve válce padlo v podstatě při první světové válce, kdy ženy musely zvládnout veškerou práci včetně té, která dříve náležela mužům (Vopálenská & Cibulka, 2022). I tradiční pojetí války, kde ženy jsou oběti a muži válečníci, není úplně jednoznačné. V řecké mytologii se objevují skupiny žen bojovnic, které se bojů přímo účastnily. V moderních dějinách byl ale vytvořen narativ, ve kterém jsou ženy doma a starají se o domácnost, zatímco muži chodí pracovat, případně narukují do války. Ve 20. století se tento narativ obrátil, když se války začaly přesouvat z bojiště mezi nechráněné civilní obyvatelstvo (tamtéž).

2.3 Genderocida

V roce 1985 spisovatelka a profesorka filozofie Mary Anne Warren poprvé použila termín *genderocida*. Učinila tak ve své knize *Gendercide: The Implications of Sex Selection*, kde tento pojem definuje jako *záměrné vyhlazování osob určitého pohlaví (nebo genderu)*. Jiné termíny, jako je *genocida* a *femicida*, se používají k označení neoprávněného zabití dívek a žen. Nicméně, *genderocida* je *sexuálně neutrální termín* v tom, že oběťmi mohou být buď muži, nebo ženy. Takový *sexuálně neutrální termín* je potřeba, protože *sexuálně diskriminační zabití je stejně špatné, když jsou oběťmi muži*. Tento termín také upozorňuje na skutečnost, že *genderové role měly často smrtelné důsledky a že jsou v důležitých ohledech analogické se smrtelnými důsledky rasových, náboženských a třídních předsudků* (Warren, 1985, s. 22).

Genderovou dimenzí genocidy a jiných zločinů proti lidskosti se začala společnost zabývat teprve nedávno. V čele bádání stály feministické intelektuálky⁵, které se zaměřily na znásilňování a sexuální napadání žen a prosazovaly, aby takové jednání bylo označeno za genocidní zločin (Jones, 2017, s. 723). Již zmíněná kniha od Mary A. Warren byla mezníkem ve vývoji feministické kritiky genderu a masového násilí. I v dnešní společnosti se můžeme setkat s názorem, že gender implikuje útlak žen ze strany mužů, což může vést k mylnému závěru, že oběťmi násilí jsou pouze ženy, a to i v případě genocidy.

2.3.1 Vzájemný vztah genderu a genocidy

Norský sociolog Øystein Gullvåg Holter ve svém článku *A Theory of Gendercide* tvrdí, že je *genderocida* obvykle součástí dalších procesů, jako je *genocida* nebo *etnocida*. Nelze se tedy zabývat *genderem* izolovaně, ale musí být zdůrazněny *genderové vztahy* existující i v těchto jiných procesech (Holter, 2002, s. 12). Stanovil čtyři elementy, které se zdají být typické pro nárůst agrese vedoucí ke *genderocidě*:

- a) *zhroutení normálních politických východisek a demokracie v kombinaci s chudobou, vykořisťováním nebo domnělým ponižováním, stejně jako stratifikace pohlaví;*
- b) *reaktivní přehodnocení prostřednictvím genderu, rasy a dalších sociálních mechanismů, obvykle spolu se zvýšenou viktimizací;*
- c) *nárůst agrese;*
- d) *antagonistický konflikt a válka.*

⁵ Feminismus je systém idejí a politických praktik, které jsou založeny na myšlence, že jsou ženy rovné mužům. Hlavním cílem je získání stejných práv pro obě pohlaví (Ritzer & Ryan, 2011, s. 223).

Gender jako takový je málokdy hlavním problémem agrese, v počátečních fázích bývá utlumený nebo skrytý. V této perspektivě je na genderocidu pohlíženo jako na výsledek procesů občanského života i konfliktů a válečných situací (Holter, 2002, s. 12–13).

Důležité je zmínit, že genocidní zabíjení je ve skutečnosti vysoce genderovou aktivitou, ve které jsou muži a ženy zabíjeni z různých důvodů a různými způsoby. Muži bývají zabíjeni zejména v raných fázích konfliktu, protože zastávají takové genderové role, které pachatelé genocidy považují za nebezpečné. Těmito rolemi jsou například vedoucí komunity, politické osobnosti, náboženské autority, bojovníci nebo hlavy domácností. Ženy a dívky umírají v důsledku brutálního sexuálního násilí a mučení. Tato genocidní strategie je útok na konkrétní oběť a zároveň útok na existenci, identitu a soudržnost skupiny. Navíc v případě, kdy žena přežije znásilnění, je velká pravděpodobnost, že bude zabita svou komunitou při takzvané „čestné“ vraždě, nebo bude vyhnána. Pachatelé zde chápou ženu pojetím patriarchy, jako symbol čistoty a cti, což vede k sebestrukci vlastní skupiny (Beyond Killing: Gender, Genocide, & Obligations Under International Law, 2018, s. 12–15, 19, 26–27).

Genderové rozdíly se promítají i u soudu. Vraždy jsou nejspíšeji uznány za genocidní, pokud se odehrály na začátku agrese nebo bezprostředně po ní. Většina takových vražd se týká mužů a chlapců, ženy se spravedlnosti často nedočkají. Zásadní v tomto ohledu byl případ Jeana-Paula Akayesu, protože zde bylo poprvé uznáno znásilnění a sexuální násilí jako základní akt genocidy způsobující vážnou fyzickou nebo duševní újmu (Rosenberg, 2021, s. 5). Tento případ bude rozveden dále v práci.

Mužské oběti sexuálního násilí ale také čelí diskriminačnímu chování, přesto často nejsou vůbec uznány. Sexuální násilí u mužů vede k ponížení, napadení jejich mužnosti a k prosazení nadřazenosti pachatelů (Chapleau, Oswald, & Russell, 2008, s. 603). V důsledku oslabení pozice mužských členů skupiny oslabuje celá komunita. Například Mezinárodní trestní tribunál pro Rwandu nestíhal žádný případ sexuálního násilí prováděných na mužích, přestože důkazy existovaly (Beyond Killing: Gender, Genocide, & Obligations Under International Law, 2018, s. 20).

Lze vidět, že mezi genderem a genocidou existuje vzájemný vztah, který je ovšem často opomíjen a vzniká tak diskriminační chování vůči jedné či druhé genderové skupině. Gender se ve studiích o genocidě začal zohledňovat hlavně během genocid v Bosně a Hercegovině, Rwandě a Dárfúru (Von Joeden-Forgey, 2012, s. 89)

3 Historický kontext – Rwanda

Rwanda je malý vnitrozemský stát ležící ve střední Africe. Jedná se o prezidentskou republiku s oficiálním vznikem 1. července 1962, kdy vyhlásili nezávislost na Belgii (Brown, 2017, s. 31). Můžeme zde nalézt dvě etnika, početnější Hutuy a méně početné Tutsie. Tato dvě etnika spolu před koloniální dobou žila v harmonii. Před masakry v roce 1964 se ve Rwandě nacházelo asi 89 % Hutuů, kteří byli zemědělsky zaměřeni, 10 % Tutsiů, ti se živili jako válečníci a pastevci, a 1 % pygmejů Twa. Tito pygmejové byli původními obyvateli a sloužili jako pomocní dělníci Hutuů a sluhové Tutsiů, dodnes jsou diskriminovaným etnikem a nemají přístup k moci a zdrojům (Bell, 2003, s. 195–196).

Tutsiové od počátku dominovali v soukromém podnikání a tutsijské ženy byly považovány za noblesní, ušlechtilé, krásné a svědomité. Dokonce byly dlouhou dobu v hutuské propagandě zobrazovány jako sexuální elita Rwandy. I z tohoto důvodu byly při rwandské genocidě masově znásilňovány. Hutuské ženy byly naopak popisovány jako ošklivé a primitivní (Jones, 2002, s. 84; Jones, 2022, s. 210).

3.1 Pozadí konfliktu ve Rwandě

Nezávislost v roce 1962 nevedla k demokratické vládě ve Rwandě a znamenala oficiální konec tutsijské dominance. Politickou prázdnotu po Belgičanech zaplnili Hutuové toužící po moci. Před genocidou v roce 1994 zemi vládli dva diktátoři. Prvním byl Grégoire Kayibanda, který vytvořil hutuskou vládu snažící se pomstít Tutsiům za křivdy z koloniálního období. Již v tomto období bylo zabito asi 20 000 Tutsiů a více než 300 000 jich prchlo do sousední Ugandy nebo jinam do zahraničí (Brown, 2017, s. 31; *The Prosecutor versus Jean-Paul Akayesu*, 1998, s. 50).

Kolem roku 1972 bylo jasné, že prezidentství Grégoire Kayibandy začíná ztrácet legitimitu, a tak prezident přesunul pozornost na domnělé hrozící nebezpečí ze strany Tutsiů ukrývajících se v sousedních zemích. To vedlo k dalším protitutsijským pogromům a násilnostem ve Rwandě. o rok později republika padla, prezident Kayibanda byl zatčen a odsouzen k domácímu vězení a došlo k nekrvavému vojenskému převratu, který skončil nastolením vojenské diktatury Juvénala Habyarimana (Rwanda: *Who is killing; Who is dying; What is to be done*, 1994, s. 8). Ze začátku vzbudil nástup Juvénala Habyarimana nadšení, a to dokonce i mezi Tutsii. Jeho režim se bránil antitutsijské politice, to se ovšem po čase změnilo. Začal uplatňovat stejnou politiku jako jeho předchůdce, například skrze kvóty na univerzitách a ve státních službách (*The Prosecutor versus Jean-Paul Akayesu*, 1998, s. 51–52).

V průběhu 80. let se Rwanda ocitla na pokraji ekonomického kolapsu, hlavně v důsledku světových propadů cen kávy, která tvořila tři čtvrtiny jejího vývozu, a byla tak hlavní exportní komoditou, ale také kvůli pokračujícímu etnickému a regionálnímu zvyhodňování (Olson, 1995, s. 219).

V prosinci 1987 vznikla Rwandská vlastenecká fronta. Jednalo se o nástupce Rwandské aliance pro národní jednotu a v čele velitelské struktury stál Paul Kagame. V říjnu 1990 vtrhla na území Rwandy z Ugandy a započala tím tříletou občanskou válku (The Prosecutor versus Jean-Paul Akayesu, 1998, s. 52, 86; Kuperman, 2004, s. 61). Masakry mezi lety 1990 a 1993 si vyžádaly několik tisíc životů. Zabíjení Tutsiů se stalo součástí *umuganda*, zvykového práva pocházejícího z předkoloniálního období (Uwimbabazi & Lawrence, 2013, s. 248).

V červenci roku 1992 začal v Tanzanii dialog mezi dvěma válčícími stranami, tedy Rwandskou vlasteneckou frontou a vládou republiky Rwanda. Až 4. srpna 1993 byly podepsány mírové dohody, takzvané *The Arusha Accords* (The Prosecutor versus Jean-Paul Akayesu, 1998, s. 55). Jednalo se o soubor pěti dohod, které jsou svědectvím toho, že ani sebelépe připravená vyjednávání nelze považovat za úspěšná, pokud nebudou plně realizována (Scorgie-Porter, 2004, s. 66; Stettenheim, n.d., s. 229).

Při zpáteční cestě z posledního kola mírových rozhovorů v Tanzanii bylo 6. dubna 1994 poblíž letiště Kigali sestřeleno letadlo, převážející prezidenty Rwandy a Burundi⁶, což rozpoutalo krvavou genocidu trvající do června stejného roku (The Prosecutor v. Théoneste Bagosora et al., 2008, s.3, 67).

3.2 Průběh genocidy

Po sestřelení⁷ letadla začaly rwandské armádní jednotky společně s jednotkami hutuských interahamwe a impuzamugambi⁸ okamžitě stavět zátarasy na silnicích, distribuovat seznamy vlivných Rwandů určených k popravě a chodit od domu k domu a zabíjet tutsijské a umírněné hutuské občany. Agathe Uwilingiyimana, ministerská předsedkyně, byla mezi prvními oběťmi genocidy spolu s deseti belgickými příslušníky mírových sil UNAMIR⁹, kteří byli před zabitím mučeni. To vedlo ke stažení evropské složky UNAMIR. Během následujících tří měsíců se genocidní zabíjení rozšířilo i na celý rwandský venkov, což způsobilo největší

⁶ Tehdejší burundský prezident byl Cyprien Ntaryamira.

⁷ Některé zdroje uvádí, že milice interahamwe začaly stavět zátarasy a zabíjet už před sestřelením letadla (Stettenheim, n.d., s. 234).

⁸ Byly to milice podílející se na tutsijské genocidě. Po začátku genocidy mezi nimi téměř neexistoval rozdíl (Human Rights Watch, 2022).

⁹ United Nations Assistance Mission to Rwanda

a nejrychlejší exodus¹⁰ vysídlených osob v moderní historii (Brown, 2017, s. 32; Rwanda: Who is killing; Who is dying; What is to be done, 1994, s. 11; Stettenheim, n.d., s. 234).

Prezidentská garda a další jednotky pod vedením plukovníka Théoneste Bagosory začaly systematicky vyvražďovat vůdce politické opozice, tutsijské i hutuské vládní úředníky, a tím vytvořili politické vakuum, ve kterém mohli převzít kontrolu. Plukovník Bagosora byl Mezinárodním trestním tribunálem pro Rwandu v roce 2008 odsouzen za genocidu, zločiny proti lidskosti a válečné zločiny. Společně s ním byli odsouzeni major Aloys Ntabakuze a plukovník Anatol Nsengiyumva (The Prosecutor v. Théoneste Bagosora et al., 2008, s. 568–569). O logistiku se staral generál Augustin Bizimungu, který zastával post náčelníka štábu rwandské armády, měl tedy pravomoc nad všemi vojáky ve rwandské armádě. Do této funkce byl jmenován v dubnu roku 1994 a současně byl povýšen na generálmajora. Spolupracoval s ním Augustin Ndindiliyimana, který byl náčelníkem štábu *Gendarmerie nationale*¹¹ a měl disciplinární pravomoc nad všemi četníky, nebo Innocent Sagahutu či François-Xavier Nzuwonemeye (The Prosecutor vs. Augustin Bizimungu et al., 2014, s. 2).

Vražedná kampaň dosáhla svého vrcholu v týdnu od 14. do 21. dubna 1994. Tisíce lidí se začaly shromažďovat v kostelech, školách, nemocnicích nebo budovách místní správy. Mysleli si, že zde budou v bezpečí, byla to ale past, která měla vést k rychlému vyhlazení velkého počtu lidí. To už bylo zcela jisté, že primárními cíli vraždění jsou tutsijští obyvatelé (The Prosecutor versus Jean-Paul Akayesu, 1998, s. 58).

V praxi se používaly dvě strategie zabíjení Tutsiů. První bylo stavění zátarasů na silnicích a každý procházející musel prokázat svou etnickou příslušnost občanským průkazem. Tutsiové byli následně okamžitě zabiti nebo zadrženi. Druhá strategie byla obcházení domů a zabíjení všech, kdo kladli odpor (The Prosecutor versus Jean-Paul Akayesu, 1998, s. 63; Záhořík, 2012, s. 138).

Násilné činy a vraždy páchali především hutuští muži, můžeme ale najít případy, kdy se vraždění účastnily i ženy, které například vzaly děti tutsijským ženám a hodily je do řeky. Spousta z těchto žen se pak ocitla ve vězení, kde byly obviněny z válečných zločinů a masových vražd, mezi nimi i bývalá ministryně rwandské vlády pro rodinu a rozvoj žen Pauline Nyiramasuhuko (UN's Rwanda Genocide Tribunal Convicts Woman of Genocide for First Time, 2011).

¹⁰ Přes hranice Rwandy uprchlo asi dva miliony rwandských občanů (Stettenheim, n.d., s. 234).

¹¹ Jedná se o národní četnictvo, jedna ze dvou složek národních francouzských donucovacích sil, která sloužila jako zahraniční služba právě i ve Rwandě (Sirpa Gendarmerie, Gendarmerie nationale, n.d.).

Nejdéle trvaly masakry na jihu Rwandy. Ke konci vedla porážka rwandské vládní armády 4. července roku 1994 v Kigali (Alluri, 2009, s. 15). Na konci července byla osvobozena celá Rwanda kromě části na jihozápadě, kterou obsadily síly OSN v rámci operace Tyrkys. Tuto operaci vedli Francouzi a byla velmi kontroverzní, protože se vědělo, že má Francie silné vazby s režimem prezidenta Habyarimana (Haspeslagh, 2001). Odhadovaný počet obětí se pohybuje od 500 000 do 1 000 000 nebo více (The Prosecutor versus Jean-Paul Akayesu, 1998, s. 58).

3.3 Motivy ke spáchání genocidy

Jedním z důvodů spáchání genocidy byla již zmíněná ekonomická nestabilita v 80. letech 20. století. S ekonomickými problémy souvisel i nedostatek potravin ve Rwandě. K hladomorům došlo na konci 80. let a na počátku 90. let. Hlad a podvýživa jsou endemické mezi všemi zemědělskými společnostmi ve východní Africe a vzhledem k rychlému populačnímu růstu v regionu a emigraci se problémy pouze přenáší z jednoho místa na druhé (Magnarella, 2005, s. 821). Další oslabení rwandské ekonomiky přišlo mezi lety 1990 a 1993, kdy ve Rwandě proběhla občanská válka. Tato válka měla na ekonomiku rozsáhlý dopad, protože (Stettenheim, n.d., s. 217):

- a) *vnitřně vysídlené osoby způsobily ztrátu produkce kávy a také zvýšené nároky na vládní zdroje;*
- b) *region ovládaný rebely odřízl hlavní exportní cestu;*
- c) *rodící se turistické odvětví bylo zničeno;*
- d) *vojenské výdaje¹² vlády spotřebovaly velmi velké množství zdrojů.*

Dalším důvodem bylo vlastnictví půdy. V 60. letech, kdy Rwanda získala nezávislost, byla půda majetkem elit, církví, armády a vždy ji vlastnili muži. Stát si uchovával přednostní právo na vlastnictví veškeré půdy. To bylo buď regulováno zvykovým právem, nebo nabyto z jiných zdrojů, tedy věnováno konkrétnímu muži úřady. Možnost libovolného nakládání s půdou byla nepředstavitelná, nesměla být ani prodána bez souhlasu vlády. Sociální napětí se začalo zvedat ve chvíli, kdy začaly stoupat ceny základních potravin a začal se tak zvyšovat tlak na užívání půdy (Záhořík, 2012, s. 123), který byl podpořen tím, že většinu obyvatel Rwandy tvořili chudí samozásobitelští farmáři. V roce 1984 asi 57 % venkovských domácností obhospodařovalo méně než jeden hektar půdy a 25 % jich mělo přístup k méně než půl hektaru půdy na to, aby uživilí pětičlennou rodinu (Stettenheim, n.d., s. 217).

¹² V roce 1993 tyto vojenské výdaje tvořily asi 70 % provozních nákladů státu (Jones, 2002, s. 66).

Problém s vlastnictvím půdy byl způsoben i historickou zkušeností s ovládním země pouze malou skupinou elit, prvně prostřednictvím koloniální mocnosti a následně elitou Hutuů nebo Tutsiů. Koncentrace moci mezi velmi malý počet osob byla spojena s konkurenčním přístupem právě k půdě a zdrojům. Tato politizace etnicity sloužila k ochraně zájmů několika málo lidí a zároveň ovlivnila životy mnoha Rwand'anů (Alluri, 2009, s. 15).

Zcela zásadní bylo vytváření etnických rozdílů mezi Tutsii a Hutuy již za dob koloniální nadvlády. Koloniální ideologie ve Rwandě byla založena na rasové identifikaci skupin a na diskriminaci podle rasismu, což pomohlo vytvořit základy pro genocidu. Nejprve zavedla německá nadvláda před první světovou válkou teorii rasové hierarchie a ve 20. letech 20. století uzákonili belgičtí vládci politiku koloniálních reforem, která snížila počet hutuských náčelníků, což narušilo tradiční rovnováhu moci mezi hutuským a tutsijským obyvatelstvem. Moc byla soustředěna do kruhu několika vybraných tutsijských náčelníků, kteří měli relativní autonomii a téměř absolutní beztrestnost. Tutsijští náčelníci byli pověřeni vybíráním daní a zboží od hutuského obyvatelstva, které mohlo být i pomocí síly donuceno k povinné neplacené práci. Někteří Tutsiové se tohoto úkolu chopili dobrovolně, někteří byli donuceni belgickou koloniální nadvládou. Toto období vedlo mimo jiné k vyloučení rwandských žen z politické sféry (Brown, 2017, s. 27–28; Scorgie-Porter, 2004, s. 67). Jinými slovy, belgická koloniální nadvláda považovala Tutsie za nadřazenou etnickou skupinu a přirozené vůdce, kteří by měli tvořit vládnoucí třídu (Nikuze, 2014, s. 1089–1090).

Důležitým prvkem genocidy v roce 1994 byly identifikační průkazy¹³ iniciované Belgií v koloniální době, na kterých byla uvedena etnická příslušnost, od tohoto momentu určující faktor v mnoha oblastech, od přístupu ke vzdělání po ekonomická a politická privilegia. Průkazy se po získání nezávislosti Rwandy staly nástrojem k diskriminaci populace Tutsiů, kterým byl prostřednictvím této identifikace odepřen přístup k zaměstnání, vzdělání a moci a především byli na jejím základě v průběhu genocidy systematicky vyvražďováni (Brown, 2017, s. 31–32).

Vše se projevilo v rétorice hutuských rwandských politiků, kteří označili Tutsie za „menšinovou rasu vetřelců pocházejících z Etiopie“. Podle mnoha historiků jsou ovšem tato dvě etnika spíše odlišnými segmenty v rámci jedné národnosti, než aby byla dvěma rozdílnými kmeny. Termíny *Tutsiové* a *Hutuové* byly primárně sociálně a politicky konstruované, spíše než etnické, kategorie. Mnoho Rwand'anů ovšem věří, že jsou mezi nimi zásadní rozdíly

¹³ Byly zavedeny v roce 1933 (Stettenheim, n.d., s. 119).

a extremistická propaganda Hutuů tento problém prohlubuje (Rwanda: Who is killing; Who is dying; What is to be done, 1994, s. 29–30; Scorgie-Porter, 2004, s. 67).

Ke strukturální složitosti přispěly také rozdíly v regionu, majetku, moci a statusu mezi Tutsii a Hutuy. To poskytovalo podněty pro různé zájmy k dosažení etnické výlučnosti. Politické rozdělení v počátcích snah o dekolonizaci nebylo založeno na etnických rozdílech, terorismus a vraždy iniciované elitou Tutsiů s cílem eliminovat jejich hutuské oponenty začaly až později a Hutuové na ně reagovali stejným způsobem (Hutchinson & Smith, 1996, s. 267). S vysokou mírou chudoby a historií napětí mezi dvěma etniky žijícími v jedné zemi byla většina hutuských rolníků náchylná k manipulaci ze strany malé skupiny hutuských elit, které byly ochotny zničit Rwandu ve snaze zachovat si svou moc a ekonomická privilegia (Stettenheim, n.d., s. 216).

4 Historický kontext – Bosna a Hercegovina

Bosna a Hercegovina je země nacházející se v jihovýchodní Evropě, na Balkánském poloostrově. Jedná se o parlamentní republiku složenou ze dvou autonomních entit, Federace Bosny a Hercegoviny a Republiky srbské, a distriktu Brčko. Je to multikulturní země, nachází se zde tři etnické skupiny – Bosňáci, Srbové a Chorvati (Gekić et al., 2022, s. 3, 235). Bosenští Muslimové následovali islám a bosenští Srbové a bosenští Chorvati byli pravoslavnými a římskými katolíky (Prosecutor v. Naser Orić, 2006, s. 31).

Bosna a Hercegovina byla součástí federativní republiky Jugoslávie, kterou tvořilo dohromady šest socialistických republik a rozpadat se začala v roce 1991, kdy Slovinsko, Chorvatsko a Makedonie vyhlásily nezávislost (Banac, 1992, s. 1103; Prosecutor v. Radislav Krstić, 2001, s. 4). Bosna a Hercegovina uspořádala 29. února a 1. března roku 1992 referendum o nezávislosti. Bosenští Srbové jej z velké části bojkotovali a skončilo drtivou většinou hlasů pro nezávislost, která byla vyhlášena 5. března 1992. Mezinárodní společenství výsledek referenda uznalo a v květnu téhož roku se Bosna a Hercegovina stala členem OSN (Prosecutor v. Radovan Karadžić, 2016, s. 21). Tím se rozpadla Socialistická federativní republika Jugoslávie¹⁴, vznikla Svazová republika Jugoslávie, tvořená Srbskem a Černou horou, a začal tvrdý boj o územní kontrolu (Calic, 2019, s. 301; Prosecutor v. Radislav Krstić, 2001, s. 4).

4.1 Válka v Bosně a Hercegovině 1992–1995

Armáda Republiky srbské, jinak taky Vojska Republiky srbské, byla vytvořena v květnu 1992 rozpuštěním Jugoslávské lidové armády a stažením vojáků z území Bosny a Hercegoviny do Srbska. Někteří u soudu vypověděli, že šlo pouze o změnu názvu armády. Od Jugoslávské lidové armády zdědila důstojníky, zbraně a vybavení, včetně více než tří set tanků a přes osm set kusů těžkého dělostřelectva (Prosecutor v. Ratko Mladić, 2017, s. 59). Dalšími bojujícími stranami v této válce byla Armáda Republiky Bosny a Hercegoviny a Chorvatská rada obrany, které pomáhalo sousední Chorvatsko (Nettelfield, 2010, s. 89).

Prvním krokem ve válce bylo odříznutí silnic, dále byl vydán rozkaz pro nesrbské národy, aby odevzdali zbraně, a lidé byli vyzváni k podpisu petice potvrzující jejich loajalitu k srbskému establishmentu. Tyto petice byly k dispozici většinou na stadionech a ve sportovních halách, základních a středních školách, průmyslových závodech nebo skladech –

¹⁴ Dále jen SFRJ.

tedy v místech, kde později probíhaly masové vraždy, mučení a znásilňování (Bećirević 2014, s. 84).

Boje vypukly na většině bosenského území a k nejintenzivnějším střetům docházelo na západě v oblasti Bosenské krajiny, kde se objevily první internační tábory, sloužící k věznění nevinných civilistů, a na východě Bosny. Sarajevo, hlavní město Bosny a Hercegoviny, bylo obléháno od roku 1992 až do roku 1996. Zahrnovalo to vysoce intenzivní pouliční boje, zdlouhavé dobývací operace, včetně bombardování a odstřelování, a politické pózování (Gawrych, 2004, s. 235).

Na začátku léta 1995 dobyla srbská armáda, v čele s generálem Ratkem Mladićem, bosenskou enklávu Srebrenici. Rozhodující události proběhly v srpnu a září roku 1995, kdy chorvatská armáda zahájila masivní operaci *Bouře*, jejíž cílem bylo ovládnout celou oblast Srbské Krajiny v Chorvatsku (Croatia: Impunity for abuses committed during „Operation Storm“ and the denial of the right of refugees to return to the Krajina, 1996).

Tento konflikt byl ukončen Daytonskou dohodou, uzavřenou v listopadu 1995 v Ohiu a formálně podepsanou 14. prosince 1995 v Paříži. Byla také ustavena mezinárodní vojenská mise IFOR¹⁵, pod vedením Severoatlantické aliance a se souhlasem Rady bezpečnosti OSN (Daalder, 1998). Ta byla poté nahrazena misí SFOR¹⁶, která trvala do roku 2004 (NATO ends SFOR mission, 2004). Pomoc mezinárodního společenství na politické stabilizaci Bosny a Hercegoviny v druhé polovině 90. let byla zásadní. Mezi lety 1996 až 2004 se země stala součástí mnoha mezinárodních organizací (International organizations and offices in Bosnia and Herzegovina, n.d.).

4.2 Masakr ve Srebrenici

Město Srebrenica leží v údolí ve východní Bosně a Hercegovině, nedaleko srbských hranic. Před bosenskou válkou zde byla vysoká životní úroveň a příslušníci etnických skupin zde spolu žili pohromadě. Konkrétně se jednalo o 73 % Bosňáků a 25 % Srbů (Prosecutor v. Radislav Krstić, 2001, s. 4). Oblast, ve které se Srebrenica nachází, má významný strategický význam. Pro bosenské Srby byla kontrola tohoto regionu nezbytná kvůli vytvoření politické entity v Bosně, bez tohoto území by neexistovala územní celistvost srbských etnických území (tamtéž, s. 5).

Před vypuknutím konfliktu se začala vést propagandistická válka, která byla využívána mnohem více bosenskými Srby než bosenskými Muslimy. Vzájemná nedůvěra stále stoupala,

¹⁵ The Implementation Force

¹⁶ Stabilisation Force

lidé začali zřizovat barikády a vesnické stráže nebo úplně opouštěli město ve strachu z ozbrojeného konfliktu (Prosecutor v. Naser Orić, 2006, s. 36–37). Srebrenica byla napadena 17. dubna 1992. Útok byl zacílen na všechny Bosňáky, kteří neuprchli z města, centrální obchodní dům byl vydrancován, bosenské domy byly zapáleny a spoustu lidí bylo zabito. Srbští obyvatelé Srebrenice oblékli olivově zelené uniformy a připojili se ve vypalování a rabování bosenských domů k nově přichozím srbským jednotkám (Bećirević, 2014, s. 134–136, 139).

V květnu téhož roku skupina lehce ozbrojených bosenských Muslimů pod vedením Nasera Oriće zabila řadu příslušníků srbských polovojenských jednotek, včetně Gorana Zekiće, vůdce Srbské demokratické strany ve Srebrenici. Podařilo se jim získat město zpět (Prosecutor v. Naser Orić, 2006, s. 38; Prosecutor v. Ratko Mladić, 2017, s. 1212). Po odchodu srbských vojáků začaly do Srebrenice přicházet velké skupiny uprchlíků z celé východní Bosny. Lidé věřili, že se zde zvyšují jejich šance na přežití. Srebrenica byla však denně ostřelována a všechny východy z města byly kontrolovány srbskými vojáky (Prosecutor v. Naser Orić, 2006, s. 39–40). Byly zde zničeny městské zásoby vody, jídlo, léky a další nezbytné zásoby byly velmi vzácné, také se spoléhali na provizorní generátory elektřiny. Mezi březnem a dubnem 1993 bylo ze Srebrenice evakuováno asi 8 000 až 9 000 bosenských Muslimů pod záštitou Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (Bećirević, 2014, s. 134–136, 139; Prosecutor v. Radislav Krstić, 2001, s. 6; Prosecutor v. Vujadin Popović et al., 2010, s. 27).

V dubnu 1993 přijala Rada bezpečnosti OSN rezoluci, která označila Srebrenici a její okolí jako bezpečnou oblast. Neměla být tedy vystavena žádnému ozbrojenému útoku ani jinému nepřátelskému činu. Také požadovala okamžité stažení bosenskosrbských polovojenských jednotek z oblastí obklopujících Srebrenici (Resolution 819, 1993, s. 2). Dva dny po přijetí rezoluce dorazila do Srebrenice první skupina jednotek UNPROFOR¹⁷ (Prosecutor v. Vujadin Popović et al., 2010, s. 28).

Bosenskosrbské síly obklopující Srebrenici byly velmi dobře vyzbrojené, disciplinované a organizované. Byly vybaveny tanky, obrněnými vozidly, dělostřelectvem a minomety. Oproti tomu jednotky Armády Bosny a Hercegoviny nebyly ani dobře vybavené, ani dobře zorganizované. Neměli pevnou velitelskou strukturu, komunikační systém ani moderní zbraně či uniformy (Prosecutor v. Radislav Krstić, 2001, s. 7).

Na jaře roku 1995 vydal Radovan Karadžić, prezident Republiky srbské, směrnici pro jednotky armády Republiky srbské, aby co nejdříve „*dokončily fyzickou separaci Srebrenice od Žepy, zabránily komunikaci mezi jednotlivci v obou enklávách*“ a dále aby „*dobře*

¹⁷ United Nations Protection Force

naplánovanými a promyšlenými bojovými operacemi vytvořily nesnesitelnou situaci naprosté nejistoty bez naděje na přežití nebo na život obyvatel Srebrenice“. Součástí plánu bylo i omezit konvoje s pomocí, aby se bosensští Muslimové stali zcela závislí na bosenskosrbských jednotkách (Prosecutor v. Radovan Karadžić, 2016, s. 2049).

Těžká ofenzíva začala 6. července 1995. Jednotky Armády Bosny a Hercegoviny se dostaly pod těžkou palbu, ale útok směřoval i na zařízení UNPROFOR¹⁸. K večeru 9. července vydal Radovan Karadžić rozkaz, který opravňoval Vojska Republiky srbské k dobytí města Srebrenica (Prosecutor v. Vujadin Popović et al., 2010, s. 97). Do rána 11. července byli všichni vojáci Armády Bosny a Hercegoviny pryč a jednotky UNPROFOR odevzdaly své ruční zbraně a byly zadrženy bosenskosrbskými vojáky (Prosecutor v. Ratko Mladić, 2017, s. 1250). Tímto byla Srebrenica dobytá.

Lokalizace a identifikace pozůstatků obětí genocidy ve Srebrenici byla nesmírně složitá, a to z důvodu přesouvání těl při zakrývání válečných zločinů, při nichž se tyto pozůstatky rozdělily, roztrhaly, rozdrtily a byly pohřbeny na více místech (Haines & Toom, 2014, s. 280).

Edina Bećirević ve své knize *Genocide on the Drina River* (2014, s. 134) popisuje masakr ve Srebrenici jako vyvrcholení genocidního procesu, který začal na jaře 1992, a jako závěr koordinovaných a systematických masakrů v celé Bosně a Hercegovině. Srebrenica byla také jedním z mála měst ve východní Bosně a Hercegovině, které v roce 1992 nepadlo do rukou srbských sil.

Asi 50 % obětí tvořili Bosňáci středního věku, tedy od 41 do 60 let, což splňuje kritéria genocidy podle Mezinárodního trestního tribunálu pro bývalou Jugoslávii. Celkový počet zavražděných čítal 7 000 až 8 000 bosenskomuslimských mužů (Brunborg, Lyngstad & Urdal, 2003, s. 245).

Masakr ve Srebrenici byl pouze posledním, a zdaleka ne největším, masovým zabíjením v bosenské válce. Největší fází masového zabíjení byl počáteční srbský útok na Bosnu a Hercegovinu na jaře a v létě roku 1992. I při obléhání Sarajeva bylo zabito více Bosňáků než při vraždách ve Srebrenici (zahrnuty jsou civilní i vojenské oběti), přesto je skutečnost genocidy jednoznačně uznávaná pouze ve Srebrenici, a to mezinárodními soudy i všemi váženými vědeckými názory na mezinárodní úrovni (Hoare, 2021, s. 39–40).

¹⁸ Konkrétně se zde v tomto roce nacházel nizozemský prapor označovaný jako DutchBat (Prosecutor v. Vujadin Popović et al., 2010, s. 28).

4.3 Motivy ke spáchání genocidy

Bosenská genocida v letech 1992 až 1995 představovala souběh dlouhodobých a krátkodobých trendů a strukturálních faktorů. Masakr ve Srebrenici, který se stal několik let po hlavní vlně zabíjení v roce 1992, je někdy považován za odchylku od širšího vzorce bosenské války. Jeho výraznější rozsáhlost ve srovnání s předchozími srbskými masakry a primární zacílení na muže a chlapce, ukazuje, že právě v roce 1995 srbské síly pocítily nebezpečí vysokého počtu bosenskomuslimských vojenských jednotek, a tak se totální vyhlazení Bosňáků ukázalo jako nezbytný válečný cíl (Hoare, 2014, s. 527).

Na začátku 90. let bylo zřejmé, že napětí mezi etniky SFRJ roste. Toto napětí bylo důsledkem politických, ekonomických a sociálních tlaků, které se časově shodovaly s koncem studené války a kolapsem komunismu. V politické sféře nebyla shoda na tom, jak vést mezirepublikové vztahy – Slovinsko a Chorvatsko chtěly volnější federaci, Srbsko naopak stálo za silnější centrální mocí. Ekonomice se nedařilo hlavně v Bosně a Hercegovině, v sociální rovině hrály roli vzpomínky na druhou světovou válku, kdy trpěli zejména Srbové (Prosecutor v. Naser Orić, 2006, s. 31).

Důležitou roli hrál i srbský nacionalismus a expanzionismus. Po první světové válce se srbská politika rozdělila na dva proudy – jeden podporující sjednocení Jugoslávie a druhý upřednostňující užší, výhradně srbský, rozšířený stát, takzvané Velké Srbsko. Generál Radovan Radinovic konkrétně uvedl, že Srbové hodlali zachovat Bosnu a Hercegovinu jako součást bývalého státu. To byl jejich základní, dlouhodobý a politický cíl, a to z důvodu, že chtěli žít ve stejném státě s ostatními Srby, a jediný stát, který to mohl zaručit, byla bývalá Jugoslávie (Prosecutor v. Radislav Krstić, 2001, s. 5). Ve chvíli, kdy se zdálo nepravděpodobné, že Bosna a Hercegovina zůstane v SFRJ, vytvořilo srbské vedení v Bělehradě tzv. Projekt nového státu. Tento nový stát by zahrnoval veškerá území obydlená Srby, včetně těch, kde jsou Srbové menšinou. Mělo toho být docíleno etnickými čistkami (Prosecutor v. Naser Orić, 2006, s. 32).

Režim bývalého srbského prezidenta Slobodana Miloševiče čerpal z původní socialistické tradice v Srbsku, která ztělesňovala revoluční formu nacionalismu. Prezident se tedy spoléhal na masové lidové mobilizace spuštěné srbskými oficiálními médii a bezpečnostními službami. V opozici stála chorvatská separatistická politika usilující o nezávislý stát. Podporu našli u dalších států vyjadřujících své vlastní národní aspirace, konkrétně u Slovinska, Makedonie, Albánie i Bosny a Hercegoviny. Po vypuknutí války v Chorvatsku v roce 1991 se konflikt proměnil v srbskou agresi proti Chorvatsku, Bosně

a Hercegovině a jejich civilnímu obyvatelstvu (Hoare, 2014, s. 521–522; Pesic, 1996; Vujnovic, 2009, s. 29).

Neméně podstatný byl mocenský boj o kontrolu nad Bosnou a Hercegovinou mezi srbskými, muslimskými a chorvatskými stranami na místní úrovni. Tento problém se protínal s již zmíněným bojem o moc mezi srbskými a nesrbskými stranami nad ústavním uspořádáním Jugoslávie. Důležitá byla rozdělení v letech 1929 a 1939, která vytvořila precedens pro pokus o rozdělení Bosny a Hercegoviny srbskými a chorvatskými vůdci v 90. letech (Hoare, 2014, s. 522, 524).

5 Komparace

Tato kapitola se zabývá komparací událostí ve Rwandě a v Bosně a Hercegovině. Srovnávány jsou obě země z pohledu genderu, bude tedy pohlíženo na to, jak v těchto událostech figurovaly ženy a muži, a to v roli pachatelů i obětí.

5.1 Ženy jako pachatelky násilností

Ženy bývají obvykle vykreslovány jako oběti násilí a spousta z nich opravdu byla oběťmi zneužívání, znásilňování a mučení. Ve rwandské genocidě ovšem sehrály ženy velmi aktivní roli při páchání násilností na svých spoluobčanech. Některé přímo, některé nepřímo, některé dobrovolně a některé z donucení, ale v každém případě byl jejich počet velmi vysoký. Adam Jones v jedné ze svých publikací týkajících se genocidy ve Rwandě poukazuje na fakt, že pokud byly ženy schopné podílet se na genocidě ve Rwandě v takovém rozsahu a síle, měly by toho být schopné kdekoliv na světě (Jones, 2002, s. 88). To ale vyvrací genocida ve Srebrenici. Obecně u bosenské války existují případy, kdy se ženy účastnily násilí, například Biljana Plavšić, která byla Mezinárodním trestním tribunálem pro bývalou Jugoslávii odsouzena k jedenácti letům ve vězení (Prosecutor v. Biljana Plavšić, 2003, s. 1). Ovšem za události ve Srebrenici nebyla obžalována, natož odsouzena, ani jedna žena. Celkem bylo obžalováno celkem dvacet mužů. Některé Mezinárodní trestní tribunál pro bývalou Jugoslávii již odsoudil, s některými řízení stále probíhá (ICTY Remembers: The Srebrenica Genocide 1995–2015, n.d.).

Zločiny páchané ženami ve Rwandě lze rozdělit do dvou kategorií, jak již bylo naznačeno výše, na akty přímého násilí, které zahrnují zabíjení, mučení, znásilňování nebo napadení, a akty nepřímého násilí, zahrnující rabování a krádeže, vědomé odhalování skrývajících se tutsijských žen, podněcování násilí a dohled nad pácháním násilí (Hedström & Senarathna, 2015, s. 127). Většina pachatelek byla do genocidy zapojena nepřímo, nejčastěji udáváním Tutsiů vrahům nebo podporováním svých manželů, kteří finančně pomáhali milicím nebo se jinak účastnili masakrů. Takto se projevoval patriarchální systém, hluboce zakořeněný ve Rwandě, kdy ženy věděly, že nemohou svým mužům odporovat. Přímo se na zabíjení podílely jen některé ženy (Hogg, 2010, s. 70, 79).

V případě Bosny a Hercegoviny se objevují zprávy o ženách, které sloužily v koncentračních táborech jako dozorkyně, nutily vězně k sexuálním praktikám mezi sebou nebo je jinak sexuálně mučily. Malý počet žen se zapojil i do plenění a okupování muslimských domácností v Bosně a Hercegovině (Jones, 1994, s. 5, 10). Neexistují ale důkazy, které by naznačovaly, že se násilností ve Srebrenici účastnily i ženy.

Bezprecedentní roli ve rwandské genocidě sehrály hutuské bojovnice. Pocházely ze všech společenských vrstev, měly různé vzdělání i věk. Jeptišky odmítaly ukrývat uprchlíky a předávaly je milicím společně se seznamy těch, kteří mají být ještě zabiti. Školačky zabíjely své spolužáky a zdravotní sestry odmítaly ošetřovat tutsijské sirotky. Násilností se účastnily ale i některé tutsijské ženy provdané za hutuské muže (Sharlach, 1999, s. 392).

Vysvětlení zapojení žen do genocidy je mnohem složitější než u zapojení mužů do násilností. Činy rwandských žen byly poháněny různými faktory a jejich situace byla často velmi složitá. Nicole Hogg (2010, s. 83–86) ve svém článku uvádí tři hlavní důvody, proč se ženy zapojily do konfliktu – jsou jimi strach, účinek antitutsijské propagandy a oportunismus, který se týkal zejména páčání majetkových trestných činů. Podle výpovědí podezřelých byly nuceny sdělovat vojákům nebo milicím interahamwe, kde se Tutsiové ukrývají, a měly strach z následků, které by mohly následovat, kdyby nespolupracovaly. Také mnohdy stály před mimořádně obtížnými rozhodnutími a mnohostrannými situacemi, kdy se jak účastnily násilí, tak pomáhaly druhým přežít. Možnost žen postavit se proti genocidě byla nicméně omezena genderovou dynamikou a atmosférou násilí. Strach z vojáků ale neodůvodňuje situace, kdy ženy samy iniciovaly násilnosti. To Lisa Sharlach (1999, s. 397) popisuje ve změně genderové/kulturní role, kdy se ženy, vychovávané jako mírumilovné, mateřské a empatické, staly vražedkyněmi, a to v důsledku antitutsijské propagandy a zdůraznění důležitosti etnického původu nad pohlavím. Genderová mobilizace hutuských žen byla velmi účinná, v roce 1994 byla loajalita žen k jejich etnické skupině tak důležitá, že předčila jakýkoliv pocit „sesterství“ vůči ženám z jiných etnických skupin (Brown, 2014, s. 454). Důstojník z Asistenční mise OSN pro Rwandu popisoval, jak žena nesoucí dítě na zádech zabila jinou ženu taktéž nesoucí dítě (Jones, 2006, s. 333). Hutuská propaganda rezonovala mezi obyvateli velmi silně a pronikla do mnoha rwandských domácností. Tyto důvody ovšem nemohou celý tento fenomén vysvětlit. Každá žena jednala na základě svých zkušeností, které byly velmi různorodé. Některé pachatelky nebyly schopny vysvětlit, proč jednaly způsobem, jakým jednaly, některé tvrdily, že situaci nerozuměly, některé pouze následovaly dav (Hogg, 2010, s. 88).

Základním nástrojem k šíření antitutsijské propagandy a nenávisti ve Rwandě byla média. V roce 1990 vydal časopis *Kangura Hutuské desatero příkázání*. Tři z těchto příkázání zahrnovala i tutsijské ženy. První ukládá každému, kdo se s tutsijskou ženou ožení, spřátelí nebo ji zaměstná, že bude považován za zrádce. V dalším příkázání byly vyzdviženy hutuské dcery, že svědomitěji plní role žen, manželek a matek. V posledním příkázání týkajícím se žen byly hutuské ženy pobídnuty, aby přivedly své manžely, bratry a syny zpět k rozumu (Powley, 2004, s. 3–4).

Po genocidě byly pachatelky ignorovány, v roce 2001 tvořily pouze 3,4 %¹⁹ vězeňské populace ve Rwandě. Kvůli špatné dokumentaci je velmi obtížné určit přesný počet pachatelek, ale z přibližně jednoho milionu podezřelých u soudů Gacaca²⁰ tvořily téměř deset procent ženy (Hedström & Senarathna, 2015, s. 132–133). Spousta žen se u soudu opírala o genderové stereotypy a genderové role. Například jedna rwandská státní příslušnice byla obviněna z vedení jednotek interahamwe, věznění žen a nařízení nespočtu vražd, ale u soudu se bránila argumentem, že je žena a matka, takže by nikdy nebyla schopna spáchat taková zvěrstva (Brown, 2014, s. 463–464). Její obhajoba byla založena na patriarchálním výkladu genocidy a na použití pohlaví a genderu jako důkazu nevinu a zafungovalo to. Na druhou stranu v některých případech, kdy se ženy přímo zapojily do genocidy a tím zpochybnily genderové a kulturní stereotypy, byly považovány za „zlé“ nebo za „ne-ženy“ a u soudu s nimi bylo zacházeno v plné síle zákona (Hogg, 2010, s. 70–71).

Nejzásadnější kauzou ženy u soudu kvůli rwandské genocidě, konkrétně u Mezinárodního trestního tribunálu pro Rwandu, byl případ Pauline Nyiramasuhuko. Jedná se o první ženu, která byla obviněna mezinárodním trestním tribunálem za znásilnění jako válečného zločinu a zločinu proti lidskosti a která byla obžalována před mezinárodním tribunálem za genocidu (Russell-Brown, 2003, s. 352–353). Pauline Nyiramasuhuko byla obviněna spolu s dalšími osobami zastávající autoritativní pozice v prefektuře Butare. Pomáhali realizovat vládní plán na zničení tutsijské populace a umírněných Hutuů. Nyiramasuhuko nařídila jednotkám interahamwe znásilnit tutsijské ženy v prefektuře Butare. Její příkazy byly uposlechnuty, proto podle Mezinárodního tribunálu pro Rwandu nese odpovědnost za znásilnění jednotkami interahamwe v Butare (The Prosecutor v. Pauline Nyiramasuhuko et al., 2011, s. 1433–1434). Konkrétně se tak stalo například 25. dubna 1994, kdy byli zoufalí Tutsiové navedeni na stadion pod záminkou příjezdu Červeného kříže, tam je ale obklíčili členové interahamwe a podle očitého svědka na vše dohlížela Pauline Nyiramasuhuko, která jednotkám nařizovala znásilnění žen před jejich zabitím. Tyto ženy byly vybrány z davu na stadionu a odvedeny pryč. Zbytek Tutsiů byl na pokyn Pauline Nyiramasuhuko zmasakrován kulomety nebo ručními granáty. Následně byla těla hromadně pohřbena v nedaleké jámě. Poté se Pauline přesunula do areálu skrývajících skupinu tutsijských žen a dívek. Tam podle člena interahamwe Emmanuela Nsabimana měli muži ženy znásilnit a poté upálit. Pauline osobně ve

¹⁹ Což bylo méně než 3 000 žen.

²⁰ Soudy Gacaca byly specializované tribunály zřízené rwandským státem v roce 2001 ke stíhání zločinů spáchaných v období mezi lety 1990 a 1994 (Geraghty, 2020, s. 589).

svém autě dovezla benzín určený k zabítí těchto žen. Vylíčila vojákům znásilnění tutsijských žen jako odměnu (Landesman, 2002). Tento případ znamenal velký posun v diskusi o genderově zbarvené genocidě.

Další žena aktivně podílející se na organizaci genocidy byla Agathe Habyarimana. Pocházela z vlivné hutuské rodiny, byla manželkou prezidenta Juvénala Habyarimana a založila dvě extremistické hutuské organizace, *Clan de Madame* a *Akazu* (Twagilimana, 2015, s. 95–96). Hrála důležitou roli v prvních dnech genocidy, pomohla například vybrat nového náčelníka generálního štábu armády, který byl známý svými extrémními protitutsijskými názory (McGreal, 2010).

Jak lze podle výše uvedeného říct, rwandská genocida je zvláštní právě tím, že se na ní podílelo obrovské množství žen. V tomto byla genocida ve Srebrenici jiná. Zde se ženy nepodílely na násilnostech, naopak hrály klíčovou roli při upozorňování na genocidu a dožadování se spravedlnosti pro oběti (více v další podkapitole).

5.2 Ženy jako oběti násilností

Během genocidy ve Rwandě zemřelo na statisíce žen a dívek. Přesný počet obětí sexuálního násilí se nikdy nedozvíme, ale svědectví přeživších potvrzují, že sexuální napadání bylo nadmíru rozšířené. Komise OSN pro lidská práva odhaduje, že se počet obětí pohybuje mezi 250 000 až 500 000 ženami (Report on the Situation of Human Rights in Rwanda Submitted by Mr. René Degni-Ségui, 1996). Rwandská genocida je považována za jeden z typických příkladů masového sexuálního násilí páchaného na ženách ve válce ve 20. století (Jones, 2022, s. 213).

V bosenské válce bylo znásilněno odhadem 25 000 až 50 000 žen a dívek, jednalo se především o bosenské Muslimky a Chorvatky. Většina znásilnění, údajně až 96 %, byla doprovázena fyzickým mučením (Fiske & Shackel, 2015, s. 124). Přesný počet znásilněných a zavražděných žen ve Srebrenici není jasný. Do července roku 2018 byly nalezeny ostatky pouze čtrnácti žen a dívek, včetně několik dní starého dítěte (Sorguc, 2014; *Beyond Killing: Gender, Genocide, & Obligations Under International Law*, 2018, s. 13). Bosenské ženy a děti byly z enklávy odstraněny, konkrétně převezeny autobusy do jiných oblastí. Rozhodnutí nezabíjet ženy a děti lze vysvětlit obavami bosenských Srbů z mezinárodní nedůvěry (Prosecutor v. Radislav Krstić, 2004, s. 1, 99). Některé oběti znásilnění veřejně promluvily. Podle jedné svědkyně existovaly dívky, které byly znásilněny a následně zabity. Jiné byly před sexuálním napadením zbity do bezvědomí (Sorguc, 2014).

Mezinárodní trestní tribunál pro Rwandu v roce 1998 vynesl rozsudek proti Jeanu-Paulu Akayesu, kde bylo znásilnění definováno jako akt genocidy a obviněný byl odsouzen za genocidu mimo jiné i na základě znásilnění a sexuálního násilí (Russell-Brown, 2003, s. 351–352). Rwandský tribunál uznal, že během genocidy došlo ke znásilnění určitých žen kvůli jejich etnické příslušnosti, konkrétně se jednalo o tutsijské ženy nebo hutuské ženy provdané za tutsijské muže. Bylo uznáno zároveň to, že terčem se tyto ženy staly jak kvůli jejich etnické příslušnosti, tak i kvůli jejich biologickému pohlaví (Russell-Brown, 2003, s. 351–352). Sexuálního násilí na tutsijských ženách se dopouštěly hutuské milice interahamwe, civilisté a vojáci rwandských ozbrojených sil, včetně prezidentské gardy, hutuské ženy byly sexuálně napadány členy Rwandské vlastenecké fronty (Nowrojee, 1996; Powley & Anderlini, 2003, s. 11).

V tomto případě svědčilo hned několik svědků. Tutsijská žena, soudem označená písmenem *H*, uvedla, že sama byla znásilněná na poli, zbita u komunálního úřadu a osobně viděla znásilňování jiných tutsijských žen před budovou úřadu jednotkami interahamwe. Dále vypověděla, že u tohoto incidentu byli přítomni i policisté městské policie a obviněný Akayesu, a neudělali nic, aby znásilnění zabránili (The Prosecutor versus Jean-Paul Akayesu, 1998, s. 170). Svědkyně *JJ*, taktéž tutsijská žena, hledala po pádu letadla 6. dubna 1994 útočiště u komunálního úřadu. U cesty našla skupinu více než šedesáti uprchlíků tvořenou převážně ženami a dětmi. V komunálním úřadě byli uprchlíci zbiti a leželi na zemi (tamtéž, s. 171). Tato svědkyně také vypověděla, že jednotky interahamwe přicházely bít uprchlíky ve dne a v noci je vystřídali místní policisté. Mladé dívky a ženy byly odváděny do lesa, kde byly znásilňovány. Vypovídající sdělila soudu svou vlastní zkušenost, kdy z ní bylo strháno oblečení a byla znásilněna před dalšími lidmi. Muž provádějící tento čin byl ozbrojen sekerou a dlouhým nožem. V dalším případě byla odvezena do nedalekého kulturního centra společně s asi patnácti ženami, kde byla několikrát znásilněna různými muži. Do kulturního centra byla následně odvečena později znovu. Svědkyně u soudu řekla, že „*pokaždé, když narazíte na útočníky, znásilní vás*“ (tamtéž, s. 172).

Mimo tyto dvě svědkyně u soudu vypovídaly i další ženy, které taktéž byly očitými svědkyněmi znásilnění na polích, na silnici, v buších, ale i v prostorách obecního úřadu nebo kulturního centra. Mimo znásilnění docházelo také k nucenému svlékání či veřejnému ponižování dívek a žen. Soud na základě svědectví a důkazů poznamenal, že velká část sexuálního násilí se odehrávala veřejně, před velkým počtem lidí, a většinou byli oběťmi tutsijské ženy. Jean-Paul Akayesu sám potvrdil, že o vraždách věděl (The Prosecutor versus Jean-Paul Akayesu, 1998, s. 90, 185). Také bylo uznáno genocidní znásilnění jako jeden

z neúčinnějších a nejzávažnějších způsobů, jak ublížit tutsijským ženám, a tím podpořit proces destrukce celé tutsijské skupiny (Russell-Brown, 2003, s. 352).

Zvláštní zpravodaj OSN pro Rwandu uvedl, že „znásilnění bylo v této genocidě pravidlem a jeho absence výjimkou“. V roce 1994 bylo ve Rwandě znásilněno 250 000 až 500 000 žen a dívek (Fiske & Shackel, 2015, s. 124). Spojitost mezi militarizací a znásilňováním je jasná. Autorky Lucy Fiske a Rita Shackel (2015, s. 125) ve své studii uvádějí, že „*má-li být znásilňování žen a dívek ve válce (a míru) ukončeno, je potřeba radikální restrukturalizace genderových vztahů ve všech oblastech společenského a politického života*“. Až 70 % sexuálně napadených žen bylo nakaženo virem HIV. Vláda odváděla pacienty s AIDS z nemocnic, aby vytvořili „armádu nemocných násilníků“ (Weitsman, 2008, s. 569–571, 576–577). Tímto mělo být dosaženo cíle vyhlazení tutsijského etnika skrze genderové znásilňování žen nemocnými muži. Také docházelo ke stovkám násilných oplodnění. Tyto děti narozené ze znásilnění, často označované jako „nechtěné děti“, „děti nenávisti“ nebo „genocidní děti“, trpěly hrubým porušováním lidských práv. V Bosně a Hercegovině byly takové děti označovány jako „malí četníci“. Jejich etnická identita byla úzce spojena s jejich otci – násilníky. Míra zabití kojenců byla extrémně vysoká a spousta z nich zůstala opuštěná nebo zanedbaná (Weitsman, 2008, s. 577).

Rwandské ženy, které genocidu přežily, se potýkaly s velmi těžkou životní situací. Konflikt jim vzal manžela, děti, příbuzné. Staly se svědkyněmi krutostí a násilností, přišly o majetek, musely snášet systematické znásilňování a mučení, byly přesídleny nebo žily v nedostatku potravin a odloučené od svých rodin. Došlo ke zničení všech sociálních struktur a tradičních vztahů (Powley, 2004, s. 5). Panovaly zde obavy z vyloučení ze společnosti a nepřijetí, proto mnoho žen ani nepřiznalo, že byly sexuálně napadeny. U spousty z nich vzniklo psychické trauma z přežití genocidy, objevily se také zdravotní problémy, zejména pohlavně přenosné choroby nebo těhotenství vzniklá znásilněním a s tím spojené tajné potraty, vedoucí k závažným zdravotním komplikacím. Znásilněné ženy popisují, že ztratily nejenom důstojnost a respekt, ale také identitu (Mukamana & Brysiewicz, 2008, s. 381–382).

Srebrenické ženy se aktivně účastnily pátrání po osudu těch, kteří po masakru zmizeli. Zabití mužů a chlapců způsobila ženám, dětem a některým starším mužům duševní újmu, která se projevila v neschopnosti přeživších vést normální a konstruktivní život (Prosecutor v. Radovan Karadžić, 2016, s. 2363). Vznikla například organizace *Movement of Mothers of Srebrenica and Žepa Enclaves*, která přeživší sdružuje (Movement of Mothers of Srebrenica and Žepa Enclaves, n.d.).

5.3 Muži jako pachatelé i oběti

Podle Adama Jonese (2017, s. 512) nabízí válka v Bosně a Hercegovině jeden z *nejživějších moderních příkladů genderocidy*. Ve Srebrenici se jednalo o rozsáhlý a systematický útok proti bosenskomuslimskému civilnímu obyvatelstvu Bosny a Hercegoviny (Prosecutor v. Radovan Karadžić, 2016, s. 2357), kde bylo zavražděno 7 000 až 8 000 bosenských Muslimů. Nelze hovořit výhradně o mužích v bojovém věku, protože skupina zavražděných zahrnovala i chlapce a muže mimo věkové rozmezí (Prosecutor v. Radislav Krstić, 2004, s. 1, 9).

Právě z rozsáhlosti, systematickosti a úrovně koordinace tohoto útoku je zřejmý záměr zničit bosenské Muslimy ve Srebrenici. Vraždy, násilné vyhoštění a jiné činy způsobující vážnou tělesnou nebo duševní újmu byly určeny k tomu, aby se bosenskomuslimská komunita ve Srebrenici nemohla nikdy znovu vytvořit (Prosecutor v. Radovan Karadžić, 2016, s. 2363–2364). Podle pohybu vězňů z míst jejich zadržení do sekundárních, či dokonce terciárních zadržovacích míst až nakonec do místa zabíjení, lze doložit záměrnost, se kterou byli bosenskomuslimští muži popravováni. Obrovský rozsah vražd i jejich kruté provedení prokazují naprostou lhostejnost k lidskosti bosenských Muslimů ze Srebrenice (tamtéž, s. 2364–2365).

Bosenskosrbští vojáci se bosenským Muslimům při bití vysmívali, nadávali jejich matkám a týrání bylo tak nemilosrdné, že muži křičeli a sténali tak, že je slyšeli i ostatní zadržení (Prosecutor v. Radovan Karadžić, 2016, s. 2359). Tito muži byli ve vazbě bosenských Srbů poté zabiti bez ohledu na to, zda byli bojovníky, či civilisty nebo jestli se vzdali, či byli zajati. I to poukazuje na fakt, že měl být zabit každý jeden bosenskomuslimský muž ze Srebrenice (tamtéž, s. 2365).

Podle novináře Marka Dannera (1999; Jones, 2017, s. 512) měli srbští vojáci svůj charakteristický způsob provádění násilností, který rozdělil do pěti fází:

- a) *koncentrace* – obklopení oblasti, která má být vyčištěna, varování srbského obyvatelstva, poté zastrašení cílového obyvatelstva dělostřeleckou palbou, svévolnými popravami a vyvedení jich do ulic;
- b) *dekapitace* – popravení politických vůdců a těch, kdo by je mohli nahradit, tedy právníků, soudců, veřejných činitelů, spisovatelů nebo profesorů;
- c) *separace* – oddělení žen, dětí a starých mužů od mužů v bojovém věku (od šestnácti do šedesáti let);

- d) *evakuace* – dopravení žen, dětí a starých mužů na hranice a jejich posláání do sousední země;
- e) *likvidace* – popravení mužů v bojovém věku a zlikvidování těl.

Poslední fáze násilností, tedy likvidace, se řídila zažitým vzorcem. Muži byli nejprve odvezeni do prázdných škol nebo skladů, po několika hodinách byli naloženi do autobusů nebo nákladních aut a převezeni na popravčí pole, která se nacházela na izolovaných místech. Vězňům byly často zavázány oči či ruce za záda, nebo odebrána obuv, následně byli seřazeni na poli a zastřeleni. Těla byla pohřbena buď na místě zabití, nebo na jiném blízkém místě (Prosecutor v. Radislav Krstić, 2001, s. 21). Několik zraněných lidí předstíralo smrt, a poté se odplazili pryč, i tyto oběti soud vyslychal. Svědek označený písmenem *O* vypověděl, že byl prvním kolem střelení pouze zraněn a v prvních chvílích chtěl na vojáky zavolat, aby ho zabili. To si ale rozmyslel a čekal na smrt (tamtéž, s. 81). Po odchodu vojáků byl svědek *O* stále naživu a spolu s ním i svědek *P*, se kterým se navzájem rozvázali a poté se odplazili do blízkého lesa. Ráno viděli na poli 1 500 až 2 000 těl, které později posbíraly mechanické nakladače. Ve spojitosti s masakrem ve Srebrenici bylo nalezeno dohromady 21 hrobových míst (tamtéž, s. 21, 82). Tyto hromadné popravy začaly 13. července 1995 v regionu severně od Srebrenice. Vězni, kteří nebyli zabiti 13. července 1995, byli následně odvezeni na popravěštně severně od Bratunacu. K rozsáhlým popravám na severu došlo mezi 14. a 17. červencem 1995 (tamtéž, s. 20).

Ve rwandské genocidě byli pachatelé převážně farmáři (stejně jako většina rwandské populace), primárně chudí a se střední úrovní vzdělání, gramotní. Tato genocida se vyznačuje poměrně vysokou mírou angažovanosti ze strany obyčejných rwandských Hutuů, kteří byli propagandou povzbuzováni, manipulováni a přinuceni k páchání krutostí. Jednalo se tedy převážně o obyčejné rwandské občany nucené zabíjet své sousedy, se kterými žili spoustu let v míru, nikoliv o uniformované vojáky (Jones, 2022, s. 208–209; Loyle, 2009, s. 36). Organizovanou skupinou byly jednotky interahamwe, které se od počátku hlásily k extrémním formám antitutsijské diskriminace a nenávisti. Později už přestala být účast ve vražedných četách dobrovolná (Loyle, 2009, s. 36–37). Počet pachatelů není přesně znám, odhaduje se, že aktivních účastníků na genocidě bylo mezi 175 000 a 210 000 (Straus, 2006, s. 93). Odhady pocházející ze soudních procesů naznačují, že by se mohlo jednat až o 600 000 až 800 000 pachatelů včetně osob obviněných z rabování a přítomnosti u zátarasů, bez konkrétních obvinění ze zabití nebo napadení. Většina násilníků měla údajně blíže k neochotným účastníkům než aktivním zabijákům (Loyle, 2009, s. 37).

Ve druhé kapitole této práce bylo zmíněno, že se Rwanda potýkala v 80. a 90. letech 20. století s vážnou ekonomickou krizí – společně s nedostupností půdy způsobily genderovou krizi mladých hutuských mužů, které to značně omezovalo při zajišťování vlastní existence. Před krizí k tomu měli řadu možností, například mohli získat půdu od starších farmářů, vyklízet nové zemědělské půdy na kopcích, migrovat do sousedních zemí, stát se klientem mocnějšího muže nebo získat formální zaměstnání. Tyto možnosti do roku 1990 zanikly (Jones, 2002, s. 66), což vedlo k frustraci nezaměstnaných rwandských mladíků a hledání východiska z této situace. Tyto ekonomické poměry se dotkly i ostatních obyvatel Rwandy, mladí muži bez půdy a zaměstnání se však nemohli oženit ani dosáhnout společenského postavení, proto v nich neustále rostla touha zmocnit se půdy, peněz a majetku jejich tutsijských protějšků. Tento aspekt byl velmi důležitý v propagandě, která byla použita před genocidou, celý konflikt byl prezentován jako práce. Jednotky zabíjející v ulicích Rwandy byly tvořeny zejména mladými muži, kteří museli splnit svou genderovou roli a získat půdu a majetek. Také byla zdůrazňována mužská čest a hrdost, muži odmítající bojovat byli označeni za zbabělce (Jones, 2002, s. 67–68). Věk těchto mladých mužů hrál také velmi důležitou roli, protože pro dospívající muže byla charakteristická impulzivita, která bránila jejich schopnosti zapojit se do zjišťování faktů o situaci, aby následně mohli učinit informovaná rozhodnutí před zahájením násilných činů (Adler, Loyle, Globerman, & Larson, 2008, s. 303).

Dalším důvodem k páčání násilných činů byl strach Hutuů z toho, že se Tutsiové chystají převzít kontrolu ve Rwandě a provést vlastní genocidu. Tento strach byl umocněn zkušenostmi z roku 1972, 1988 a 1991, kdy v sousedním Burundi proběhlo masivní zabíjení Hutuů, a navíc podporován ze strany tehdejší hutuské vlády, která zveličovala riziko tutsijského útoku, aby zvýšila svou podporu (Forges, 1999, s. 48). Měli také strach ze svých militantních vůdců, obávali se, že pokud neprojeví aktivní podporu, budou zabiti jako „spolupracovníci nepřátel“. V mnoha případech tedy chránili zejména sebe a své rodiny. Spousta z nich věděla, že situace je katastrofální, ale cítili se bezmocní a neschopni ji změnit. Až 40 % hutuských pachatelů chránilo konkrétní jedince a zároveň ubližovalo jiným (Adler, Loyle, Globerman, & Larson, 2008, s. 303).

Mezinárodním trestním tribunálem pro Rwandu byl odsouzen již zmíněný Jean-Paul Akayesu, ale také například Jean Kambanda. Jednalo se o první případ uzavřený Mezinárodním tribunálem pro Rwandu, ve kterém byl bývalý rwandský premiér odsouzen na doživotí (The Prosecutor versus Jean Kambanda, 1998, s. 28). Podstatný zde byl fakt, že se Kambanda přiznal a stal se tak první osobou v historii, která přijala před mezinárodním soudem odpovědnost za genocidu (Magnarella, 1998, s. 37). Připustil, že ve Rwandě došlo v roce 1994 k rozsáhlému

a systematickému útoku na civilní obyvatelstvo Tutsiů, jehož účelem bylo je vyhladit. Přiznal, že nepodnikl žádné kroky k zastavení masakrů, naopak podněcoval obyvatelstvo k zabíjení civilistů, zejména Tutsiů a umírněných Hutuů. Také nařídil zřízení zátarasů s vědomím, že budou použity k identifikaci Tutsiů a podílel se na distribuci zbraní. V neposlední řadě byl sám očitým svědkem masakrů Tutsiů (The Prosecutor versus Jean Kambanda, 1998, s. 15–18).

Mezinárodní trestní tribunál pro bývalou Jugoslávii odsoudil Radovana Karadžiće v roce 2016 k čtyřiceti letům vězení. Prokázalo se deset obvinění z jedenácti, včetně případu ze Srebrenice (Prosecutor v. Radovan Karadžić, 2016, s. 2537). V roce 2018 soud odmítnul Karadžičovo odvolání a zpřisnil jeho trest na doživotí (Prosecutor v. Radovan Karadžić, 2019, s. 317–318). Radovan Karadžić vydal 8. března 1995 směrnici číslo 7, ve které nařizuje armádě „vytvořit nesnesitelnou situaci naprosté nejistoty a beznaděje na přežití nebo život pro obyvatele Srebrenice a Žepy“. Dále zde bylo nařízeno dokončení fyzické separace Srebrenice od Žepy, aby se zabránilo jakékoliv komunikaci mezi jednotlivci v obou enklávách (Prosecutor v. Radovan Karadžić, 2016, s. 2369; Prosecutor v. Radislav Krstić, 2004, s. 29).

Radislav Krstić, bývalý bosenskosrbský náčelník štábu a zástupce velitele Drina Corps Armády Republiky srbské, byl Mezinárodním trestním tribunálem pro bývalou Jugoslávii odsouzen k čtyřiceti šesti letům vězení za spáchání genocidy ve Srebrenici (Prosecutor v. Radislav Krstić, 2001, s. 255). Radislav Krstić byl v neustálém kontaktu s velitelem hlavního štábu Vojsk Republiky srbské Ratko Mladićem, odsouzeným v roce 2017 k doživotnímu vězení. Mladić například dostával od Krstiče informace o tom, jak postupuje útok na Srebrenici (Prosecutor v. Radislav Krstić, 2004, s. 28; Prosecutor v. Ratko Mladić, 2017, s. 1251, 2474).

V obou genocidách se na násilnostech podílelo obrovské množství mužů. Ve Rwandě se ke speciálním jednotkám přidalo i spoustu běžných občanů, ve Srebrenici se jednalo pouze o uniformované vojáky Armády Republiky srbské. Mužské oběti byly v obou genocidách. Ve Rwandě šlo ale o vyhlazení celého tutsijského obyvatelstva, ve Srebrenici byly ženy uchráněny a cílem bylo vyvraždit všechny bosenskomuslimské muže.

Závěr

Tato práce zkoumala dvě genocidy z pohledu genderu. Rwandská genocida se odehrála v roce 1994 a vedla k vyvraždění velké části tutsijského obyvatelstva druhým etnikem žijícím na tomto území, Hutuy. Tímto konfliktem vyvrcholilo mnohaleté etnické napětí mezi Tutsii a Hutuy, které bylo mimo jiné prohloubeno například belgickou nadvládou, která upřednostňovala tutsijské obyvatelstvo. Srebrenická genocida se uskutečnila na pozadí bosenské války mezi lety 1992 až 1995. Tento konflikt probíhal mezi Srby, Chorvaty a bosenskými Muslimy (Bosňáky). V červenci 1995 se bosenskosrbské jednotky dostaly přes hranice města Srebrenica a masově vyvraždily bosenské Muslimy. Motivací ke spáchání této genocidy byla především srbská touha sjednotit všechna území, na kterých žijí Srbové, bez ohledu na to, jestli zde tvoří většinu, či menšinu.

Pro tuto práci byla stanovena výzkumná otázka *Jak ovlivnil gender genocidy ve Rwandě a v Bosně a Hercegovině?* a dvě hypotézy – H1: *Gender ovlivnil genocidu ve Rwandě i genocidu v Bosně a Hercegovině* a H2: *Můžeme nalézt genderové rozdíly mezi genocidou ve Rwandě a v Bosně a Hercegovině, co se pachatelů a obětí týče.* V obou genocidách lze nalézt genderové rozdíly i důkazy o tom, že genocida byla genderem ovlivněna. V obou genocidách bylo obrovské množství mužů zapojených do násilností. Ve Rwandě bojovali jak uniformovaní vojáci, tak běžní občané, zatímco ve Srebrenici útočili pouze vojáci Armády Republiky srbské. Obvykle jsou za pachatele násilností považováni muži, ale rwandská genocida je v tomto ohledu netradiční. Je totiž specifická obrovským množstvím žen zapojených do konfliktu. Tyto ženy byly zapojeny do genocidy buď přímo, tedy že aktivně zabíjely, mučily nebo sexuálně napadaly tutsijské obyvatelstvo, nebo nepřímo, což zahrnovalo rabování, odhalování a udávání skrývajících se Tutsiů apod. Oproti tomu nejsou známy žádné důkazy o aktivním zapojení srebrenických žen do genocidy. Tyto ženy byly před spuštěním masového zabíjení deportovány pryč z území Srebrenice, čímž byly odtrženy od svých rodin a života, který znaly. Byly zde nalezeny ostatky pouze několika málo žen a jednoho malého dítěte. Oběti srebrenického masakru tvořili tedy muži, konkrétně bosenští Muslimové, bylo nalezeno okolo 8 000 mužských těl. Lze říci, že v případě srebrenické genocidy se jednalo o selektivní zabíjení mužů. I rwandská genocida měla mužské oběti, zde však šlo primárně o vyhlazení celého tutsijského obyvatelstva, proto byly bez výjimek zabíjeny i ženy a děti. Nejprve byly většinou znásilněny, často opakovaně, a poté brutálně zavražděny. Znásilňování probíhalo systematicky a jednalo se o nástroj genocidy. Přeživší ženy a muži aktivně přispívají k procesu uzdravování a obnovy,

navzdory nevyjádřitelným ztrátám, kterým čelili. Výše zmíněná fakta podporují ověření obou hypotéz.

Genocidní zabíjení obecně je vysoce genderovou aktivitou a obě pohlaví jsou zde zabíjeny z různých důvodů a různými způsoby. Muži bývají zabíjeni zejména v raných fázích konfliktu, zatímco ženy a dívky umírají často v důsledku brutálního sexuálního násilí a mučení.

Závěrem lze konstatovat, že genocidy ve Rwandě a Srebrenici jsou tragickými událostmi, které měly ničující dopad a zanechaly silný odkaz. Je důležité pochopit příčiny, průběh a důsledky těchto konfliktů a také jejich genderové aspekty, abychom mohli zabránit opakování podobných událostí a vytvořit spravedlivější společnost, kde budou lidská práva chráněna bez ohledu na pohlaví.

Seznam literatury

- Adler, R., Loyle, C. E., Globerman, J., & Larson, E. (2008). Transforming men into killers: Attitudes leading to hands-on violence during the 1994 Rwandan genocide. *Global Public Health*, 3(3), 291–307. <https://doi.org/10.1080/17441690701593039>
- African Rights. (1994). *Rwanda: Who is killing; Who is dying; What is to be done*. Dostupné z <https://repositories.lib.utexas.edu/bitstream/handle/2152/13947/who+is+killing+what+is+to+be+done.pdf?sequence=2>
- Alluri, R. (2009). *a history of conflict: The Rwandan civil war and genocide*. JSTOR. Dostupné z <https://www.jstor.org/stable/resrep11112.8>
- Banac, I. (1992). Yugoslavia. *The American Historical Review*, 97(4), 1084–1104. <https://doi.org/10.2307/2165494>
- Bećirević, E. (2014). *Genocide on the Drina river*. New Haven: Yale University Press.
- Bell, A. V. (2003). Etnické čistky: Bosna, Kypr, Karabach, Kosovo, Palestína, bývalý Sovětský svaz, Rwanda a Burundi, Srí Lanka, Transylvánie, Ulster. Praha: Práh.
- Brown, S. J. (2014). Female perpetrators of the Rwandan genocide. *International Feminist Journal of Politics*, 16(3), 448–469. <https://doi.org/10.1080/14616742.2013.788806>
- Brown, S. E. (2017). *Gender and the genocide in Rwanda: Women as rescuers and perpetrators*. Abingdon: Routledge.

Brunborg, H., Lyngstad, T. H. & Urdal, H. (2003). Accounting for genocide: How many were killed in Srebrenica? *European Journal of Population*, 19(3), 229–248. Dostupné z <https://www.jstor.org/stable/20164231>

Calic, M. (2019). *a history of Yugoslavia*. West Lafayette: Purdue University Press.

Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina. (n.d.). *International organizations and offices in Bosnia and Herzegovina*. Dostupné z <https://www.ustavnisud.ba/en/international-organizations-and-offices-in-bosnia-and-herzegovina>

Daalder, I. H. (1998). *Decision to intervene: How the war in Bosnia ended*. Dostupné z <https://www.brookings.edu/articles/decision-to-intervene-how-the-war-in-bosnia-ended/>

Dadrian, V. N. (1975). a typology of genocide. *International Review of Modern Sociology*, 5(2), 201–212. Dostupné z <https://www.jstor.org/stable/41421531>

Danner, M. (1999). *Endgame in Kosovo*. Dostupné z <http://markdanner.com/1999/05/06/endgame-in-kosovo/>

Fafejta, M. (2004). *Úvod do sociologie pohlaví a sexuality*. Věrovany: Nakladatelství Jana Piskiewiczze.

- Fiske, L., & Shackel, R. (2015). Ending rape in war: How far have we come? *Cosmopolitan Civil Societies: An Interdisciplinary Journal*, 6(3), 123–138.
<https://doi.org/10.5130/ccs.v6i3.4183>
- Forges, A. D. (1999). *Leave none to tell the story: Genocide in Rwanda*. Human Rights Watch.
Dostupné z https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2020/12/rwanda-leave-none-to-tell-the-story.pdf
- Gawrych, G. W. (2004). The siege of Sarajevo, 1992-1995. In W. G. Robertson & Y. Lawrence. *Block by block: The challenges of urban operations*. Fort Leavenworth. Dostupné z https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/Primer-on-Urban-Operation/Documents/BlockByBlock_TheChallengesOfUrbanOperations.pdf
- Gekić, H., Bidžan-Gekić, A., Drešković, N., Mirić, R., & Reményi, P. (2022). *The geography of Bosnia and Herzegovina: Between east and west*. Springer Nature.
- Geraghty, M. (2020). Gacaca, genocide, genocide ideology: The violent aftermaths of transitional justice in the new Rwanda. *Comparative Studies in Society and History*, 62(3), 588–618. <https://doi.org/10.1017/s0010417520000183>
- Haig, D. (2004). The inexorable rise of gender and the decline of sex: Social change in academic titles, 1945–2001. *Archives of Sexual Behavior*, 33(2), 87–96.
<https://doi.org/10.1023/b:aseb.0000014323.56281.0d>

- Haimes, E., & Toom, V. (2014). Hidden in full sight: kinship, science and the law in the aftermath of the Srebrenica genocide. *New Genetics and Society*, 33(3), 277–294. <https://doi.org/10.1080/14636778.2014.946004>
- Haspelslagh, S. (2001). Safe havens in Rwanda: Operation Turquoise. *Journal of Refugee Law*. Dostupné z https://www.beyondintractability.org/cic_documents/Safe-Havens-Rwanda.pdf
- Hedström, J., & Senarathna, T. (2015). *Women in conflict and peace*. Strömsborg: International IDEA.
- Hoare, M. A. (2014). Towards an explanation for the Bosnian genocide of 1992-1995. *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 14(3), 516–532. <https://doi.org/10.1111/sena.12111>
- Hoare, M. A. (2021). The Bosnian genocide and the Srebrenica massacre. *Bosnian Studies*. 5(1), 38-50. <https://doi.org/10.47999/bos.2021.5.1.40-52>
- Hogg, N. (2010). Women's participation in the Rwandan genocide: mothers or monsters? *International Review of the Red Cross*, 92(877), 69–102. <https://doi.org/10.1017/s1816383110000019>
- Holter, Ø. G. (2002). a theory of gendercide. *Journal of Genocide Research*, 4(1), 11–38. <https://doi.org/10.1080/14623520120113883>
- Hroch, M. (2018). *Hledání souvislostí: Eseje z komparativních dějin Evropy*. Praha: SLON.

Human Rights Watch. (1996). Impunity for abuses committed during „Operation Storm“ and the denial of the right of refugees to return to the Krajina. Dostupné z <https://www.hrw.org/reports/1996/Croatia.htm>

Human Rights Watch. (2022). *The organization*. Dostupné z <https://www.hrw.org/legacy/reports/1999/rwanda/Geno4-7-03.htm>

Hutchinson, J., & Smith, A. D. (1996). *Ethnicity*. Oxford: Oxford University Press on Demand.

Chapleau, K. M., Oswald, D. L., & Russell, B. L. (2008). Male rape myths: The role of gender, violence, and sexism. *Journal of Interpersonal Violence*, 23(5), 600–615. <https://doi.org/10.1177/0886260507313529>

ICTY Remembers: The Srebrenica Genocide 1995–2015. (n. d.). Dostupné z <https://www.irmct.org/specials/srebrenica20/>

International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. (2001). *Prosecutor v. Radislav Krstić*. IT-98-33-T. Dostupné z <https://www.refworld.org/cases,ICTY,414810d94.html>

International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. (2003). *Prosecutor v. Biljana Plavšić*. (IT-00-39 & 40/1-S). Dostupné z <https://www.icty.org/x/cases/plavsic/tjug/en/pla-tj030227e.pdf>

International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. (2004). *Prosecutor v. Radislav Krstić* (IT-98-33-A). Dostupné z <https://www.icty.org/x/cases/krstic/acjug/en/krs-aj040419e.pdf>

International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. (2006). *Prosecutor v. Naser Orić*. IT-03-68-T. Dostupné z <https://www.refworld.org/cases,ICTY,48ad36912.html>

International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. (2010). *Prosecutor v. Vujadin Popović et al.* (IT-05-88-T). Dostupné z <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/English/Judgement/NotIndexable/IT-05-88/JUD217R0000294534.pdf>

International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. (2016). *Prosecutor v. Radovan Karadžić*. (IT-95-5/18-T). Dostupné z https://www.icty.org/x/cases/karadzic/tjug/en/160324_judgement.pdf

International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. (2017). *Prosecutor v. Ratko Mladić*. IT-09-92-T. Dostupné z <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/English/Judgement/NotIndexable/IT-09-92/JUD275R0000516226.pdf>

International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. (2019). *Prosecutor v. Radovan Karadžić*. (MICT-13-55-A). Dostupné z <https://www.irmct.org/sites/default/files/casedocuments/mict-13-55/appeals-chamber-judgements/en/190320-judgement-karadzic-13-55.pdf>

International Criminal Tribunal for Rwanda. (1998). *The Prosecutor versus Jean Kambanda* (ICTR 97-23-S). Dostupné z

<https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/English/Judgement/NotIndexable/ICTR-97-23/MS14050R0000529818.PDF>

International Criminal Tribunal for Rwanda. (1998). *The Prosecutor versus Jean-Paul Akayesu* (ICTR-96-4-T). Dostupné z

<https://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/pdf/AKAYESU%20-%20JUDGEMENT.pdf>

International Criminal Tribunal for Rwanda. (2008). *The prosecutor v. Théoneste Bagosora et al.* (ICTR-98-41-T). Dostupné z <https://www.refworld.org/cases,ICTR,494fb4ff2.html>

International Criminal Tribunal for Rwanda. (2011). *The Prosecutor v. Pauline Nyiramasuhuko et al.* (ICTR-98-42-T). Dostupné z

<https://francegenocidetutsi.org/NyiramasuhukoJudgment24juin2011.pdf>

International Criminal Tribunal for Rwanda. (2014). *The prosecutor vs. Augustin Bizimungu et al.* (ICTR-2000-56-I). Dostupné z

<https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/English/Indictment/NotIndexable/ICTR-00-56/MS28813R0000544245.PDF>

Jonassohn, K., & Chalk, F. (1987). a typology of genocide and some implications for the human rights agenda. In I. Walliman & M. N. Dobkowski (Eds.), *Genocide and the Modern Age: Etiology and Case Studies of Mass Death* (s. 3–20). Westport: Greenwood Press.

- Jonassohn, K., & Chalk, F. (1990). *The history and sociology of genocide: Analyses and case studies*. New Haven: Yale University Press.
- Jones, A. (1994). Gender and ethnic conflict in ex-Yugoslavia. *Ethnic and Racial Studies*, 17(1), 115–134. <https://doi.org/10.1080/01419870.1994.9993815>
- Jones, A. (2002). Gender and genocide in Rwanda. *Journal of Genocide Research*, 4(1), 65–94. <https://doi.org/10.1080/14623520120113900>
- Jones, A. (2006). *Genocide: a comprehensive introduction*. Abingdon: Routledge.
- Jones, A. (2017). *Genocide: a comprehensive introduction*. Abingdon: Routledge.
- Jones, A. (2022). *Sites of genocide*. Abingdon: Routledge.
- Kalnická, Z. (2009). *Úvod do gender studies: Otázky rodové identity*. Slezská univerzita v Opavě.
- Kuper, L. (1981). *Genocide: Its political use in the twentieth century*. London: Pelican Books.
- Kuperman, A. J. (2004). Provoking genocide: a revised history of the Rwandan Patriotic Front. *Journal of Genocide Research*, 6(1). 61–84. <https://doi.org/10.1080/1462352042000194719>

Landesman, P. (2002). a woman's work. Dostupné z <https://www.nytimes.com/2002/09/15/magazine/a-woman-s-work.html>

Lemkin, R. (1944). *Axis rule in occupied Europe: Laws of occupation, analysis of government, proposals for redress*. Washington: Carnegie Endowment for international peace, Division of international law.

Lemkin, R. (1947). Genocide as a crime under international law. *The American Journal of International Law*, 41(1), 145–151. Dostupné z <https://www.jstor.org/stable/2193871>

Loyle, C. E. (2009). Why men participate: a review of perpetrator research on the Rwandan genocide. *Journal of African Conflicts and Peace Studies*, 1(2), 26–42. <https://doi.org/10.5038/2325-484x.1.2.2>

Magnarella, P. J. (1998). The U.N. Criminal Tribunal for Rwanda concludes its first case: a monumental step towards truth. *African Studies Quarterly*, 2(3), 37–43. Dostupné z <https://asq.africa.ufl.edu/wp-content/uploads/sites/168/ASQ-Vol-2-Issue-3-Magnarella-.pdf>

Magnarella, P. J. (2005). The background and causes of the genocide in Rwanda. *Journal of International Criminal Justice*, 3(4), 801–822. <https://doi.org/10.1093/jicj/mqi059>

McGreal, C. (2010). Profile: Agathe Habyarimana, the power behind the Hutu presidency. *The Guardian*. Dostupné z <https://www.theguardian.com>

- Meiches, B. (2017). Speaking of genocide: double binds and political discourse. *Genocide Studies and Prevention*, 11(2), 36–52. <https://doi.org/10.5038/1911-9933.11.2.1391>
- Movement of Mothers of Srebrenica and Žepa Enclaves. (n.d.). Dostupné z <https://enklave-srebrenica-zepa.org/english.onama.php>
- Mukamana, D., & Brysiewicz, P. (2008). The lived experience of genocide rape survivors in Rwanda. *Journal of Nursing Scholarship*, 40(4), 379–384. <https://doi.org/10.1111/j.1547-5069.2008.00253.x>
- NATO Update. (2004). *NATO ends SFOR mission*. Dostupné z <https://www.nato.int/docu/update/2004/12-december/e1202a.htm>
- Nettelfield, L. J. (2010). From the battlefield to the barracks: the ICTY and the armed forces of Bosnia and Herzegovina. *International Journal of Transitional Justice*, 4(1), 87–109. <https://doi.org/10.1093/ijtj/ijp033>
- Nikuze, D. (2014). Origins, causes, implementation, consequences, and the post-genocide era. *International Journal of Development and Sustainability*, 3(5), 1086–1098. Dostupné z <https://francegenocidetutsi.org/NikuzeGenocideTutsi.pdf>
- Nowrojee, B. (1996). *Shattered lives: Sexual violence during the Rwandan genocide and its aftermath*. Human Rights Watch. Dostupné z <https://www.hrw.org/legacy/reports/1996/Rwanda.htm>

- Oakleyová, A. (2000). *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál.
- Ochrana, F. (2019). *Metodologie, metody a metodika vědeckého výzkumu*. Praha: Karolinum.
- Olson, J. (1995). Behind the recent tragedy in Rwanda. *GeoJournal*, 35(2), 217–222.
<https://doi.org/10.1007/bf00814068>
- Pesic, V. (1996). *Serbian nationalism and the origins of the Yugoslav crisis*. Dostupné z
<https://www.usip.org/publications/1996/04/serbian-nationalism-and-origins-yugoslav-crisis>
- Powley, E. (2004). Strengthening governance: The role of women in Rwanda's transition: a summary. *UN: Office of the Special Adviser on Gender Issues and Advancement of Women*. Dostupné z
<https://www.un.org/womenwatch/osagi/meetings/2004/EGMelectoral/EP5-Powley.PDF>
- Powley, E., & Anderlini, S. N. (2003). *Strengthening governance: The role of women in Rwanda's transition*. Cambridge: Hunt Alternatives Fund.
- Renzetti, C. M., & Curran, D. J. (2003). *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.
- Ritzer, G., & Ryan, J. M. (2011). *The concise encyclopedia of sociology*. Chichester: John Wiley & Sons.

- Rosenberg, E. F. (2021). *Gender and genocide in the 21st century: How understanding gender can improve genocide prevention and response*. New Lines Institute for Strategy and Policy. Dostupné z https://newlinesinstitute.org/wp-content/uploads/Gender-and-Genocide-in-21st-cent-MM_FINAL.pdf
- Russell-Brown, S. L. (2003). Rape as an act of genocide. *Berkeley Journal of International Law*, 21(2), 350–374. Dostupné z <https://lawcat.berkeley.edu/record/1118668/files/fulltext.pdf>
- Sharlach, L. B. (1999). Gender and genocide in Rwanda: Women as agents and objects of genocide. *Journal of Genocide Research*, 1(3), 387–399. <https://doi.org/10.1080/14623529908413968>
- Scorgie-Porter, L. (2004). Rwanda's Arusha Accords: a missed opportunity. *Undercurrent: Canadian Undergraduate Journal of Development Studies*, 1(1), 66–76.
- Schaller, D. J. (2011). From Lemkin to Clooney: The development and state of genocide studies. *Genocide Studies and Prevention*, 6(3), 245–256. <https://doi.org/10.1353/gsp.2011.0132>
- Sirpa Gendarmerie, Gendarmerie nationale. (n.d.). *Notre institution*. Dostupné z <https://www.gendarmerie.interieur.gouv.fr/notre-institution>

- Sorguc, A. (2014). Srebrenica anniversary: The rape victims' testimonies. Dostupné z <https://balkaninsight.com/2014/07/11/srebrenica-anniversary-the-rape-victims-testimonies/>
- Stanton, G. H. (1996). *Genocide watch – Ten stages of genocide*. Dostupné z <https://www.genocidewatch.com/tenstages>
- Stettenheim, J. (n.d.). *The Arusha Accords and the failure of international intervention in Rwanda*. Dostupné z <https://francegenocidetutsi.org/StettenheimTheArushaAccordsAndTheFailure2002.pdf>
- Stoller, R. J. (1984). *Sex and gender: On the development of masculinity and femininity*. London: Karnac Books.
- Straus, S. (2006). How many perpetrators were there in the Rwandan genocide? An estimate. *Journal of Genocide Research*, 6(1), 85–98.
<https://doi.org/10.1080/1462352042000194728>
- The Global Justice Center. (2018). *Beyond killing: gender, genocide, & obligations under international law*. Dostupné z <https://wordpress-537312-2488108.cloudwaysapps.com/temp-uploads/2018/12/Gender-and-Genocide-Whitepaper-FINAL.pdf>
- Twagilimana, A. (2015). *Historical dictionary of Rwanda*. London: Rowman & Littlefield.

United Nations. (1948). *Convention on the prevention and punishment of the crime of genocide*.

Dostupné z https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf

United Nations Commission on Human Rights. (1996). *Report on the situation of human rights*

in Rwanda submitted by Mr. René Degni-Ségui. Dostupné z <http://hrlibrary.umn.edu/commission/country52/68-rwa.htm>

United Nations, Security Council. (1993). *Resolution 819*. Dostupné z

<https://digitallibrary.un.org/record/164939>

United Nations, Security Council. (1993). *Resolution 827*. Dostupné z

https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_827_1993_en.pdf

United Nations, Security Council. (1994). *Resolution 955*. Dostupné z

<http://unscr.com/en/resolutions/doc/955>

UN News. (2011). *UN's Rwanda genocide tribunal convicts woman of genocide for first time*.

Dostupné z <https://news.un.org/en/story/2011/06/379682>

Uwimbabazi, P., & Lawrence, R. (2013). Indigenous practice, power and social control: The paradox of the practice of umuganda in Rwanda. In A. Jones & K. Mtshali. *Race, Power and Indigenous Knowledge Systems*. (s. 248–249). Durban: CSSALL.

Von Joeden-Forgey, E. (2012). Gender and the future of genocide studies and prevention. *Genocide Studies and Prevention*, 7(1), 89–107. <https://doi.org/10.3138/gsp.7.1.89>

Vopálenská, L., & Cibulka, K. (2022). *Gender a válka. ,Když ženy nebojují, nejsou chráněné,‘ namítá proti stereotypům socioložka Jarkovská.* Dostupné z https://www.irozhlas.cz/zivotni-styl/spolecnost/gender-valka-zeny-boj-ukrajina-vertikala-plus_2204171824_pik

Vujnovic, M. (2009). The blame game. *The Journal of International Communication*, 15(2), 28–44. <https://doi.org/10.1080/13216597.2009.9674749>

Warren, M. A. (1985). *Gendercide: The implications of sex selection.* Totowa: Rowman & Allanheld.

Weitsman, P. A. (2008). The politics of identity and sexual violence: a review of Bosnia and Rwanda. *Human Rights Quarterly*, 30(3), 561–578. <https://doi.org/10.1353/hrq.0.0024>

Záhořík, J. (2012). *Dějiny Rwandy a Burundi.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Abstrakt

Bakalářská práce se zabývá komparací genocid ve Rwandě a v Bosně a Hercegovině z pohledu genderu. Cílem práce je zodpovědět, jak ovlivnil gender genocidy ve Rwandě a v Bosně a Hercegovině, jakou roli v těchto genocidách hrály ženy, jakou muži a jestli je mezi těmito genocidami rozdíl, případně jaký. Oběti i pachatelé byli na obou stranách genderového rozdělení. Rwandská genocida se vyznačovala velkou angažovaností žen, naopak bosenská genocida byla příkladem genderově selektivního zabíjení mužů v bojovém věku. Muži byli převážně ti, kdo páchali násilnosti a vraždili příslušníky jiných etnik, ale také byli v obou konfliktech sexuálně zneužíváni a jinak mučeni.

Klíčová slova: Rwanda, Bosna a Hercegovina, genocida, gender, znásilnění, násilnosti, konflikt, válka

Abstract

This bachelor's thesis deals with a comparison of the genocides in Rwanda and Bosnia and Herzegovina from the perspective of gender. The aim of the thesis is to find an answer to how gender influenced these genocides; what role women and men played from the perspective of both victims and perpetrators; and what the differences and similarities between these genocides were. There were victims and perpetrators on both sides of the gender divide. The Rwandan genocide was characterised by a great involvement of women, while the Bosnian genocide was an example of gender-selective killing of men of fighting age. It was mostly the men, who committed violence and killed members of other ethnicities, but they were also the victims of sexual abuse and other forms of torture in both conflicts.

Keywords: Rwanda, Bosnia and Herzegovina, genocide, gender, rape, violence, conflict, war